

הוצאת הקיבוץ המאוחד * תשל"ב

דוד כנעני

ש"י עגנון בעל־פה

דיוקנו של ש"י עגנון — משה גת

Copyright
By Hakibbutz Hameuchad
Publishing House

דפוס השומר הצעיר מרחביה, 1971

...טוב היה לספר על ברנר ולא לתחוב את עצמי
באמצע. אלא שזו מידה מהלכת על כל מספרי זכרונות
ואף אני בעניי איני מנוקה מזה. מכל מקום כשאפשר
אדלג על עצמי ; אבל במקום שאי אפשר אי אפשר.

...צימצמתי את עצמי למעשה ברנר ולא הוספתי
מעשי אני, אלא אם אוציא את עצמי מסיפור המעשה
מחסר אני את גוף הסיפור.

ש מ ו א ל י ו ס ף ע ג נ ו ן
יוסף חיים ברנר בחייו ובמותו

רש"י עגנון חולה, חולה מאוד.
"השקפתי מרומז של מקומי וראיתי כמה רחוק
אני מן המקום שבאתי משם. כוח לא היה לי
לעמוד וכוח לא היה לי לחזור למקום שבאתי
משם" — כך נאמר ב"לאחר הסעודה", צינה
וגבהים וריק, סיפור שפירסם לאחר התקף-
הלב הראשון, ובפתיחתו פיזר בהבלטה את
העיניים והגימלים הנודעים.

היקום מחליו? היחזור למקומו?

חול המועד סוכות תש"ל. עליתי לירושלים,
ויחד עמי טעם ערב-יזמטוביות, ריחם הטוב
של התפוחים, מראות האורנים בדרך לתל-
פיות, המונולוג שלו, חינה של הגברת עגנון.
בית-החולים "הדסה". אדם כואב לעצמו, ופה
עיר גדולה למדווים. אתה נבלע בהמונו של
עם רב, במבוך של פרוזדורים, לשכות, חדרי-
מדרגות, אולמות. קומה שישית, מחלקת
השיקום. במסדרון הארוך טורחים אומנים
בבדק-בית, הלמות פטישים, עסקי-עבודה קול-
ניים. חולין, חולין, המשכו של החוץ. הנה

תאֹ. שלוש מיטות פנויות מחוליהן, על הרבי-
עית הוא. פנים שלווים מתחת לכיפת-
הראש הרחבה. ישן? מדמדם? לפתע זע, פקח
עיניים — איזה עיניים! — והביט שעה קלה
כמשתומם. עיניים לעצמן, תמהות, כחוזרות
ממרחקים תכולים ועדיין הן מלאות אותם על
גדותן. בידו הבריאה נאחז בידי, שעה ארוכה,
ושפתיו נעות: א - א, א - א, א - א. אי? יצקתי
לו כוס מים, קירבתי משקפים, סיפרתי על
הנעשה בבית. לא, לא, אומרות נואשות
העיניים, ובשלוה צומח-ועולה הצער. ייסורים
לשנינו. מה אעשה? אני מגמגם מגומים, שואל
לשלומי, מחפש דברים למלים, מדבר על הודו
ועל פוש. התכלת נעצמת.

השומע הוא אותי, החודרת נוכחותי לרומי של
מקומו? באה אחות טובה, הבחינה במבוכתי,
סיפרה כי אמש התחיל לבטא הברות קטועות.
„סבא, איך אתה מרגיש? אתה מכיר את
האיש הזה?“ התכלת מחייכת, נייע ראש, א -
אי! רק עכשיו הבינותי, חכם-באחור, כי את
שמי ביקש לבטא. אות לטובה הוא, והאחות
לוטפת-טופחת על לחיו, פרס על התקדמותו,

כדרך האחיות שכל החולים שווים בעיניהן.

וי על השוויון שלא בעתו, וי על החולין.

בהפוגות שבין נים ללא-נים הסתכלתי סביבי. בחוץ — ירושלים הרובצת על גבעותיה וצופה למרחקים. אוטובוס הותנע בתחנה, רופא בחלוקו הלבן נחפז במסדרון, בונים טרודים במלאכתם, אדם על קביו מגייס תושייתו לעלות על משכבו. על שולחן-זוטא מונחים שק טלית-ותפילין, ומחזור, ואתרוג-ולולב, "חשופים בצריח" בחתימת המחבר, חיבור על חידושי-תורה בהקדשה נמלצת, שנתון של "היכל-שלמה" ובו שני חיבורים על יצירת עגנון. מלומד אחד מהאוניברסיטה השאיר כרטיס-ביקור שלו. איש קיבוץ ליד מיטתו. החלו מראות לזרום ממנו ואליו, ודוממים וחיים החלו לגלות את פניהם האחרות, ניתרגמו לעגנונית. ר' פייש וארזף, עובדיה בעל-מום וה-רופא וגרושתו, בוני בית מדרשנו החדש וה-אוטובוס האחרון, אתרוגו של אותו צדיק וטליתי, ושתי טיפות מים הביקורת על יצירת עגנון.

התפלמסתי עם עצמי. מה רבותא? אחרי
איזה "מוטיב" אי-אפשר לעקוב ביצירתו?
בתי-כנסת ובתי-מדרשות? נשים ביצירת ש"י
עגנון? תשמישי-קדושה? החרדה? נופה של
ארץ-ישראל בשינויו? סוגי ההומור העגנוני?
טירוף-הדעת? מוות, מתים ובתי-קברות? סופר
מול עסקן ומדען? חלומות? פרנסותיהם של
יהודים? אכילה וסמליה? המשפחה היהודית
בתמורות הדורות?

ואולי גדולה מזו: האיש. רב-האמנים,
היהודי מבוטשאטש, השוכב בעמעום-חושים,
כה קרוב וכה רחוק, חכם-הלב וחכם-הרזים,
תלמיד-חכם מופלג זה — שלוחותיו הסיעו
והשתרגו סביב אנשים רבים עד מאוד, בעיר
ובכפר, זקני-הדור וצעירי-צעירים, שלומי-אמוני-
ישראל, כופרים-בעיקר ויהודים-מכל-ימותה-
שנה. לא בעל קתידרה אשר תלמידים רבים
שומעים לקחו, לא "רבי" ולא ראש-חבורה,
לא עורך ולא עסקן ציבורי — ועם אלפים היה
לו שיגושיה, ביחידות, פנים-אל-פנים.
אומן במלאכתו ואמן באמנותו, חסיד-קוצק
זקן ואיש האוניברסיטה, אישה במטבחה והספּל

בפינת־הרחוב, ואגב שיחה — לעולם לא מגוהצת,
לא מכופתרת — ירד למדרגתם והעלם במעלות
הגבוהות של האמנות. כל אחד שונה מחברו,
כל אחד מצא דרכו אליו בשביל משלו, וכל
אחד ואחד מוצא בו טעם אחר. שבעים פנים
ליצירתו, פנים רבות ליוצרה, לכל אחד ואחד
גילה פן אחר וכל אחד ואחד גילה בו
פנים אחרות. כל אחד ועגנון שלו.

ובין המאות, האלפים — היחידים — הייתי
גם אני, ולי עגנון שלי, כפן שגילה לי. אישי
בהחלט.

מהו הדבר הקובע את אהבתו הגדולה של
הקורא — הקורא כפשוטו ולהנאתו, ולא
המבקר המקצועי ולא חוקר או היסטוריון
הספרות — לאמן פלוני דווקא, עד שהוא חוזר-
ומכריז באזני כל, בהתלהבות, גם כשאיש אינו
שואלו: זהו הסופר שלי! "כשרוננו" של
היוצר? כולנו יודעים יצירות של אמנים גדו-
לים שלמקראן אנו נשארים צוננים, ורק הודות
לתרבות שבנו, השכלה שבנו, אנו מודים

בגדולתן. אנו מודים בגדולתן, והמחיצה בעינה
עומדת. ודאי לא התמאטיקה. הכל יודעים
מיעוט חשיבותה. מסורת רוחנית משותפת?
מיבנה האישיות? אתה מוצא שותפים להע-
רצתך אנשים בעלי מזג שונה מאוד, רגישים
לקצב אחר, בעלי עמידה שונה בחיים. מנין
התהודה החזקה בנפשנו כבר למקרא יצירה
אחת שלהם?

כשבאתי לראשונה לביתו, שאלני: "מדוע
קוראים אותי ואוהבים אותי בהשומר הצעיר?
הרי עולמי כל כך רחוק מעולמכם?"

בליל שמחת תורה שנת 1933 יצאתי מווארשה
עירי בשליחות אל קיבוץ-העלייה שלנו במזרח-
פולין. השבתי את שולחן-החג של אבא ולא
שעיתי להפצרותיה של אמא לדחות את הנסיעה
למוצאי-החג. "העניין דחוף מאוד", אמרתי.
היום סבור אני כי בניין הארץ לא היה נדחה
כהוא-זה אילו דחיתי אני את נסיעתי ליום

אחד. בסירובי הכריעה חדות האפיקורסות הצעירה, העקיבות האידיאולוגית, ההפגנה הגלויה של "השתחררות מכבלי הדת". לדרך נטלתי עמי ספר עברי (ספר עברי חדש מחוץ-לארץ היה יקר-המציאות בווארשה) שבא לידי באקראי: "הכנסת כלה" לשמואל יוסף עגנון, שם שספק שמעתיו ספק לא שמעתיו. פתחתי אותו בתחנת-הרכבת והנחתי אותו מידי רק משהפציע השחר, לאחר שהרכבת גמעה מאות קילומטרים. היה זה חזיון גרוטסקי, ועלה על לבי ליל-החורף שבספר, המשומד היושב בבקתתו, מול האיקוניון, ולומד דף גמרא "שהיא מתוקה מאוד". בליל שמחת-תורה, ברכבת הזוהרת על פני נופים עגומים, בקרון המואר בדוחק, בין איכרים פולנים הלוגמים וודקה מבקבוקים במין עיקשות זועפת, יושב בחור יהודי, שקוע בספר שאותיותיו מרובעות, מציץ לעצמו ציוצי התפעלות, צוחק, שונה ניבי-לשון מתוקים אשר למד לדעתם זו לרא-שונה, שקוע בעולם "זר" — כציווי השקפת-עולמי — פסול מבחינת הזמן, המקום והטעם הראוי, נוגד את המושגים הנכונים, הרצפטים

הנכונים. מה קרה לי? איזה קסמים עשה בי
עגנון זה?

חייכתי, צחקתי, נתהררתני. היום, לאחר עש-
רות שנים, משחזר ומבהיר אני את הלך-
מחשבותי בערך כך: סופר גדול מאוד, ואיך
זה לא שומעים עליו בעולם?... זהו ספר הומו-
ריסטי, הומור לא במשמעותו הנחותה של
המושג כי-אם כראייה מתוך-רוחק, התבוננות
בו-זמנית מתוך שתי זוויות-ראייה, היודע
להפליא את נושאו אבל אינו מזדהה עמו,
הומור הנולד בשעה שתרבות משקיפה בשלווה
ובידיעת יתר-ערכה על התרבות שקדמה לה.
אירוניה ממסמסת, ופה הקרקע מוצקת מאוד.
אירוניה כפולה ומכופלת זו, רבת-קומות! רגע.
הספר שלפניך — להבדיל מיצירות בז'אנר
דומה — מלא אהבת הישן, יראת-כבוד בפניו.
אינני מסתדר עם כל זה, עם ריבוי-הפנים
וריבוי-הכוונות של אותו עגנון.

ובין צחוק של הנאה, התפעלות ותהייה מטרי-
דה, שטפה אותי מין תחושה בוטחת: אני
בבית. ק"ק יאזלוביץ והקיבוץ הנכסף, הצדיק
הנסתר ובורוכוב, הבטלן שמאחורי תנור בית-

המדרש והחלוץ בארץ-ישראל העובדת, שלוש
הבתולות המצפות לחתן וחברותי המודרניות —
ושלי הם כולם. זמנם זמני, ביתם ביתי.

אם היתה חוויה ספרותית שהפנתה אותי
אל העבר היהודי, שהעמיקה בי את ההכרה —
אשר עימעמה בי, כמובן, עוד לפני-כן — כי
אין אדם מסוגל להבין את החיים ברציפותם
ובגלגוליהם אלא אם הוא חי אותם באינטנ-
סיביות בשלושת הזמנים גם יחד, כחטיבה
אחת, וכל הזמנים חיים בו, היתה זו הפגישה
הראשונה עם יצירת ש"י עגנון. למי הייתי
דומה אותה שעה? ל"בחור" שב"מחמת
המציק". דפי הגמרא פתוחים לפניו אך הם
לו כספר החתום, הוא רואה רק אותיות
ומלים. זכות נתגלגלה לו על-ידי זכאי והוא
מתחיל לצרף תיבה לתיבה, אותיות מאירות
את לבו, החתום נפתח.

הארכתי בסיפור ונימוקי עמי. עשרות שנים
לאחר-מכן שמת לי לב לחזיון מעניין: כמה-
וכמה בני קיבוצים, מאלה הפתוחים לספרות
משובחת, החלו לגלות עניין ב"יהדות" באורח

פאראדוקסאלי, בדיאלקטיקה מפתעת : אחרי קריאה צמאה ביצירות ש"י עגנון. מילא, אנו קרובים היינו, קרובים למדי, לזירתה של יצירה זו ולאנשיה קירבת מקום ופרובלמא-טיקה. אבל הם, ילידי הארץ, סטריליים מדת וממסורת, הם שעולמם הרוחני בנוי חומרים מכוכבי-לכת אחרים — כיצד עשה עגנון קסמים בהם? מדוע נוטלים הם לידיהם, לאחר-מכן, כ"מנה שנייה", את ספר האגדה, את סיפורי החסידים לבובר, את שבתי צבי לגרשם שלום, את משנת הזוהר לתשבי? והדברים ארוכים וצריכים עיון.

לימים, כבר בקיבוץ בארץ, נתבקאתי בכתבי ש"י עגנון. ועדיין לא היתה יצירתו פופולארית אצלנו, לא תאמה את ההנחות האידיאיות שלנו. לעגו חברי לאדיקותי בעגנון, קינטרו אותי בעגנונומאניה. במה עוסק עגנון שלך? בעיירה, בבטלנים חובשי ספסל בית-המדרש, בחסידים, בעבר שוקע. בן עיר גדולה אתה

ונתפס אתה לרומאנטיקה. שאל נא אותנו
לטיפוסים אלה. הכרנו אותם מקרוב, אפילו
מבית אבא.

"הזמן" עושה את שלו, וקהל חסידי עגנון גדל
לאטו. יש שהתענגו על "תיאורי הווי", מיטיבי-
טעם ראו למעלה מזה.

מנהג נאה נתחדש בקיבוצנו. בליל פסח, אחרי
הסדר, היינו מוסיפים שמחה על הדרת-חג
ומפטירים ב"אפיקומן" — מציגים מחזה
מ"ההווי היהודי". היו אלה שנות השואה
ושלהי השואה, חטאי העיירה ועליבותה נסלחו,
והלכות התרפקו על בתי ילדותנו שחרבו.
צעירים היינו ושיחקנו בהתלהבות. לקראת
פסח תש"ו החלטנו להציג את "מחמת
המציק". יצירת עגנון אינה נוחה להמחזה,
ונדמה לי כי רק פעם אחת * — ולפחות זו
הפעם הראשונה — הומחז סיפור שלו: במר-
חביה, על-ידי חברנו יצחק חרותי. כבר בחז-

---

* הדברים נכתבו בחשון תשל"א — ד.כ.

רות הראשונות ראינו כי טוב והרצנו איגרת לש"י עגנון, מסוגנת בלשון יראים בתוספת סממנים ("חברנו יצחק" וכו') מ"תמול שלשום" — ספר שהופיע זה לא-מכבר וכל ארץ-ישראל הקטנה סחה בו — והזמנו אותו להסב עמנו בליל-הסדר. נערות היתה בנו. באותן השנים לא היינו מסוגלים להעלות על הדעת כי סופר מודרני (וש"י עגנון היה סופר ארכי-מודרני בעינינו) עשוי לשמור מצוות. שיגרנו אליו שליח מיוחד, את חברנו אל. רייך (שעיבד את הטקסט), וש"י עגנון בשלו: פסח הוא.

חול-המועד פסח תש"ו. אני עובד ליד מכונת-הסידור בבית-הדפוס שלנו, משמרת אחרי-הצהריים. באה במרוצה חברה צעירה, עולה חדשה ממערב-אירופה, ומבקשת כי אטפל בסופר אחד שנזדמן למרחביה. מה שם הסופר? עגנון שמו. הוא שאל לחדרו של המזכיר, וכיון שהחדר היה נעול התדפק על דלת ביתה. ונוהגו של אותו אדם הוא מוזר: היא יושבה לבדה בחדר, יצאה לקראתו והזמינה אותו

להיכנס פנימה ; נכנס, ומשכנסה היא
אחריו — יצא הוא החוצה. וכך פעמיים ושלוש.
מדוע? דבר אחר: הוא סירב לטעום מהתק-
רובת שהגישה לו, סירב אפילו לשתות כוס
מים אף-על-פי שנראה עייף וצמא. הסברתי
לה על רגל אחת את החטא שבייחוד עם אשה
(כך הבינתי את התנהגותו) ואת איסור-חמץ,
ובחלוק-עבודה ובפיק-ברכיים אצתי לקבל את
פני שמואל יוסף עגנון. בפיק-ברכיים, ביראת-
כבוד, בסקרנות עצומה. הנה אעמוד לפני בוחן
כליות ולב, מי שהנסתרות גלויים לפניו מתוך
הנגלות, בפני סופר גאוני. וכי כמה גאוני
מכיר אדם כמוני? כל אוהב אמיתי, כל מעריץ
נלהב, כל עולה-רגל יבין לרוחי.

ידעתי קלסתר-פניו מתצלומים, פני גבר נאים,
אך אינה דומה ראייה לראייה. כבן ששים,
סמוק-לחיים, כביכול אתה אומר בעל-בית
בינוני בעיר מגורי, סוחר מאנופאקטורה או
לבלר בכיר, קלסתר-פנים שאינו מעורר תשומת-
לב יתירה — אילמלא עיניו התכולות, צוננות
כעין הכפור, שובבניות, תמהות, תועות, מת-
חמקות, מחייכות. מבט רב-מרכיבים. תנועותיו

צעירות, זריזות, ונימוסיו כשל ג'נטלמן יְקִי בגיל-העמידה, נימוסים המוזרים משהו בפי דובר עברית מלעילית, אשכנזית-למחצה. אדי-בות מופלגת ומטבעות-לשון זרות לאיש קיבוץ דגם תש"ו, כגון קימה לפני חברה שנכנסה לחדר, פנייה בגוף שלישי, "הגברת" ו"אדוני יודע". ובה בשעה: נוסח דיבור שאוזן רגישה קולטת בו צלילים אירוניים וכפל-לשון; ובה בשעה: יותר מאחד-בששים חיישנות והתנצ-לות מופרזת.

כיצד נתגלגל למרחביה? פֶּסַח בקיבוץ דתי בעמק בית-שאן, היום יצא לעפולה בדרכו הביתה, לירושלים. בדחק הנוסעים אבדה לו רעייתו, איחר את האוטובוס האחרון, נזכר בהזמנה למרחביה, ובא ברגל מעפולה. מעשה מ"ספר המעשים".

קיימנו מועצת-מלחמה דחופה והוחלט כי יסעד בביתו של ר' חיים רוזנקרנץ, חסיד-משכיל יליד צ'ורטקוב שבגאליציה, אביו של חברנו צבי ורדי ז"ל, אנין-טעם, ממעריציו

הנלהבים של ש"י עגנון. גאוות ההורים היתה על שניים: על בנם-יחידם העילוי (נקטף בדמי ימיו) ועל מוצאם מה"באָר מים חיים". וזו לראשונה הייתי עד לבקיאותו המדהימה של ש"י עגנון בגיניאלוגיה של יהודי פולין. בו-במקום, בשעת הארוחה המאולתרת, מנה את שלשלת-היוחסין של בית רוזנקרנץ, שבעה-שמונה דורות, בן אחר בן, מה"באָר מים חיים" ועד לצבי ורדי; גילגל בסודות חצרו של הרבי מצ'ורטקוב, במנהגות פסח, קולותיהם וחומ-רותיהם, בכל עיר ועיירה במחוז. ומעניין לעניין סיפר על ראשיתה של מרחביה דברים שאפילו אני, איש המקום, לא ידעתיים.

יצאנו לטייל. הוא אָלגאנטי, אני בחלוק-עבודה ארוך; הרי לא אבזבז שעה יקרה של שהייה במחיצתו של ש"י עגנון. ועל מה ידבר אדם עם ש"י עגנון אם לא על יצירתו של ש"י עגנון? שאלתי אותו מדוע הרג את יצחק קומר? אפשר להעלות על הדעת גם פתרונות אחרים. אמר לי: "ביישוב הישן לא יכולתי להשאיר אותו, אך מי יודע? אולי יקיים זרע משפרה ויהיה לו המשך". אמרתי: להמשך זה אנו

מחכים, שהרי כך הבטחת.* להפתעתי המ-
רובה — אח"כ הפכתי והפכתי בתשובתו
"כמתעצם להבין עומק כוונת כל דיבור
ודיבור" — ענה שלא מן העניין כלל: "כל
ימי תוהה אני מדוע חיי כה אומללים. אני
שרף — שריפות, פרעות. בופר ושוקן הזקן
שני שלווי-עולם הם, ואילו אני שרף. בשבתי
בגרמניה השלמתי רומאן בן אלף עמודים,
מוכן ומזומן לדפוס. נכנסתי לבית-החולים
ונשרף ביתי בהומבורג, על כתבי-היד הרבים
והספרייה העשירה שבו. מעשה בילד יהודי
שהולכיחו לחו"ל. תיארתי את חיי בוטשאטש
וארץ-ישראל, היישוב הישן והיישוב החדש.
חוקרי לעתיד, שיבואו לחקור את התפתחות
לשוני וסגנוני, תחסר להם החוליה המקשרת.
במאורעות תרפ"ט נשדד ביתי בתלפיות. שרי-
פות, פרעות".

---

* "...ואתם אחינו אנשי סגולתנו שבכנרת ושבמרביה,
שבעי-גנים ובאוס-ג'וני היא דגניה יצאתם לעבודתכם בשדה
ובגנים... זו העבודה שיצחק חברנו לא זכה לה... מעשיהם
של שאר חברינו וחברותינו יבואו בספר חלקת השדה..."
(תמול לשום, סוף הספר)

אותן שנים הירבו סופרי ארץ-ישראל לפקוד את הקיבוצים ולקרוא מדבריהם בציבור. היינו עורכים "נשף" לכבודם, משמיעים ברכות נמ-לצות ברוח הזמן, דברי-מבינות, "הקראות" מיצירותיהם וכל-כיוצא-בהם. עוד לא פג בפי טעם ביקורו הממושך במרחביה של המספר המהולל X ; שאלתו הראשונה בבואו לשער המשק היתה "האם נשף X יתקיים כבר הערב?" כדבר המובן מאליו הצעתי לש"י עגנון לערוך "נשף" לכבודו. הוא דחה את ההזמנה בתוקף, כמעט בבהלה. קלטתי איזה חשש מפני הבלתי-נודע, רתיעה מפני פנים-אל-פנים עם הרבים. משמע, אמרתי לעצמי, אדם "ביתי" הוא, גיבור באוהלו ונרתע בצאתו. אולי יסכים לשבת עמנו בחוג צר? לזאת הסכים ברצון.

התכנסנו כך-וכך חברים, רובם יוצאי גאליציה, בחדרנו הקטן, שתי מיטות, שולחן, וכיסא חסר-מסעד. לש"י עגנון כיסא-הכבוד. לא אשבח את נימוסינו. חברינו העיפים מעבודה בשדה ובגנים וברפת השתרעו על המיטות,

הרגליים פשוטות לפנייהם בגבהים שונים וממלאות את כל חללו של החדר. שאל אותנו ש"י עגנון, אדיב מאוד, רציני מאוד, במתק-שפתיים: "נוח לכם?" לא נרמזנו והשיבונו: "או, תודה, כן".

שוחחנו עד חצות. ולא דקתי: דיבר ש"י עגנון. מתון מתון, מסויג למדי, ואעפ"כ הותיר לנו פתחון-פה מועט, את המירווח הצר שבשאלה שלא הצליחה להגיעה אל סיומה, תחילתו של משפט, הערת-ביניים קצרה. לכבוד האורח גייסנו את מיטב החידודים המהלכים, גירסא דינקו-תא, תורה של-פורים. לשוא. הוא שמע וידע את כולם. עוד אנו עומדים ברישא, והוא כבר סיים את הסיפא.

סיפרנו לש"י עגנון מה דמות לבש ליל-הסדר בקיבוצים ועל ההגדה נוסח חדש. פתח ודרש בתולדותיהם והתפתחותם של מנהגות פסח. ומדוע קוראים בליל-הסדר את שיר השירים דווקא? כי בשיר השירים אינו מוזכר שמו של נביא (— והרי מוזכר שם משה? — "כוונתך לשני תאומי צביה זה משה ואהרן?"). בלילה זה ביקש הקדוש-ברוך-הוא להתייחד עם כנסת

ישראל ללא תיווכו של נביא. פסחים שונים ידע בחייו, ומערצישעם [אם ירצה השם] עוד יכתוב על כך. כאן יזכיר שניים: בקניגסברג, בבית אבי אשתו, בית מארכס. פסח של פאטריצים יהו-דים, עושר וגדולה וייחוס, כלים עתיקים ונוסח עתיק. כאילו כל גדולי יהודי אשכנז הסבו עמהם. וש"י עגנון מפליג בייחוסה של אשתו: כל גדולי אשכנז נמנים עם אבותיה, לרבות גליקל מהאמלין. הפסח האחר — בשנים הרא-שונות לבואו ארצה. נשתהה מעבר לכינרת, והיישוב היהודי היחיד היה אז בטבריה. העריב היום ואין סירה. בילה את ליל-הסדר במנזר, מתייחד עם הכוכבים. כל היום צם.

ביישוב הישן לא יכול היה להתאקלם. היה פרק-זמן מזכירם של אילה ועדים ועסקנים, ועזב. איזו טפלות, רדיפת כבוד קטן. אנשי העלייה השנייה היו מעטים, הפועלים היו גאים מאוד על שהם עובדים עבודת-כפיים. בימינו אין זכר לכך בעיר. בעלותו ארצה היה אפיקורס, לעג לרבנים. פעם אחת, בשעת טיול עם ברנר, דיבר בגנותם של הרבנים, כל הרב-נים. ברנר התרתח, קפץ: "כל הרבנים?"

והמהר"ם מרוטנבורג? יהודי שמסר את נפשו על קידוש-השם שבע שנים תמימות! מילא, אדם מוסר את נפשו על קידוש-השם, אבל במשך שנים כה רבות, והכל כדי לא לאבד ממונם של ישראל". אדם גדול ומסובך היה ברנר. לא העיז לנשק ילד, שנא את עצמו. הוא ראשון שפירסם אותי, ב'הפועל הצעיר'. ל'והיה העקוב למישור' — ברנר מאוד התפעל ממנו — לא מצאתי מו"ל, וברנר מישכן את החפץ היחידי שהיה בביתו והוציא את הספר. לא היה שני לו באהבתו לספרות העברית. לעצמו לא דאג כלל. פעם אחת באתי לביתו וביקש לכבדני בכוס תה. נטל את הכוס, ניגב אותה — באצבעו — ואמר: 'בשביל פאטריצי כמוך מנגב אני, ביד'."

מעניין לעניין ועניין באמצע המשיך ש"י עגנון לספר על יפו בימי העלייה השנייה, על ירושלים העתיקה, על דגניה וכינרת, על הפועלים ומנ-היגי פועלים. שני אנשים אחרים מימי העלייה השנייה — בנוסף על ברנר — שהוא גא על קירבתם הם ברל כצנלסון והרב קוק, וביחוד

זה האחרון. "אדם גדול, גדול מאוד. הייתי בעל-הבית היחידי שהיה נכנס אליו."

— האם ביקר במרחביה ?

בשנים הראשונות לבואו ארצה עבר את כל הארץ ברגל. במרחביה עמד לבקר ב-1911, בדרכו מהגליל, ולא הגיע. יגאל השומר הרג בשדה ערבי שהתנכל לו ; ערביי שונם התקיפו את היישוב הצעיר והמשטרה התורכית ערכה בו חיפוש מדוקדק. בחיפה פגש באיש "השומר" וזה אמר לו : אל תלך למרחביה. "הכרתי רבים מאנשי 'השומר'. יגאל היה גברתן, יפהפה, חזק מאוד. פעם אחת ביקשתי לעלות יחד עמו להר תבור. בדרך נזדמן לו ליגאל מכר ערבי רכוב על חמורו, וביד אחת הורידו מהחמור והושיב אותי. ביד אחת. הערבי היה מלא התפעלות ממעשהו, וכל הדרך סיפר בגבורתו של יגאל..."

נס גדול אירע לו, לש"י עגנון, בל"ג בעומר תרע"ב. הלך עם כמה חברים ברגל מירושלים לצפת והגיע באפיסת-כוחות למירון, להדלקה. הזמין אותו רופין לאוהל הקאימקאם שנמתח

לכבוד המאורע. תשוב מאוד היה ונרדם
באמצע השיחה. יצאו הכל להדלקה. השוטר
התורכי העיר אותנו משנתו, אבל לא היה בו
כוח לקום. שוב נרדם. לפתע התעורר בבהלה
לקול צעקות שבקעו עד לב השמים: הכיפה
נתמוטטה ורבים נהרגו במפולת. כל הלילה
גרר מתים ופצועים. מאורע מזעזע, השפיע
הרבה על חייו. חזר ברגל לתול-כרם ושיגר
מכתב לאביו בחו"ל. המכתב לא הגיע לידי, ו
באשר בתול-כרם לא שילשל אדם מעודו מכתב
לתיבה. נשאר מכתבו מונח שם שנים על שנים.
הצטער בצער אביו שחשב אותו למת. "לא
זכיתי לקיים מצוות כיבוד אב, " אומר באנחה
יהודית נוסח ישן.

למחרת השכמנו קום. הוא ביקש להגיע בזמן
לאוטובוס היוצא לירושלים. אנו פונים לשער
המשק, ולקראתנו בא אורח, עסקן שהיה אז
בכותרות — כותרות-מישנה — ולימים ירד
מהבמה הציבורית. החיש ש"י עגנון צעדיו והלך
לקראתו להקדים לו שלום.

השתוממתי מאוד, היטב חרה לי הדבר. ביקשתי

לגֹנון על ש"י עגנון שלי מפני ש"י עגנון המהלך
לצדי. בלי משים נפלט מפי: מה זה, שינית
יחסך לעסקנזון ועסקנסקי? האיש הזה מחר
יישכח ואילו שמך יחיה דורות רבים.

הציץ עלי ש"י עגנון:

"לא ירדת לסוף דעתי. אינני מתפעל משמות
גדולים. פעם אחת ישבתי בישיבה ובא ארלו-
זורוב. קמתי לכבודו וביקשתי לפנות לו את
מקומי. ארלוזורוב נתבהל: 'מה עולה על
דעתך!' אמרתי לו: לא לפניך אני קם אלא
לפני תפקידך, לפני מי שאתה מייצגם. מחר
יפטרו אותך ולא יעלה על דעתי לקום לפניך."

בעפולה, בשעת פרידה, אמר לי: "כשתזדמן
לירושלים, בוא לביתי, לתלפיות."

אותה שנה מתה עלי אמי, שהיתה בעיני דמות-
מופת של אישה יהודית מפולין, וביקשתי לקיים
בה מצוות כיבוד-אם. אמרתי בלבי: אכתוב
לזכרה מסה על יצירת ש"י עגנון, מסה שע-

קרה רצף הדורות ביהדות מזרח-אירופה.
הרבה אהבה השקעתי בה, הרבה הערצה לנושא
חיבורי. אף אכסניה נאה נמצאה לי, קרובה
מצד מסוים לש"י עגנון, "לוח הארץ לשנת
תש"ט".

יום אחד, שנתיים-שלוש לאחר מלחמת-השחרור
ולאחר שרווח לנו מתלאותיה ומספיחיה,
אזרתי כגבר חלצי, לבשתי חולצת-שבת, נטלתי
עמי מתנובת כפרנו, תפוחים יפים מגניה של
מרחביה, ועליתי לירושלים, תלפיות. וכדרך
הכפריים — ללא הודעה מוקדמת על בואי.

רחוב שקט, הרבה אורנים, ברושים. אני עובר
ליד ביתו של קלוזנר, מחייך למקרא הכתובת
המתנוססת "יהדות ואנושיות"; מצא לו זה
מקום להכרזתו, דווקא לנגד עיניו של עגנון.
הנה הבית. אני פותח בהיסוס את הפשפש:
עץ יחידי, שייר מגן של-ממש. ש"י עגנון יושב
על הספסל, לרוח היום. הוא זורק עלי מבט
תמיהה, לבסוף הכיר אותי. עגנון אחר: רישול
ביתי, מכנסי חאקי, על חזהו משתלשלים מש-
קפיים הקשורים ברצועה, גלוי-ראש, מסביר-

פנים. הוא מתנצל: מטרידים אותו הרבה. "באים בעלי אינטרוויואים [ראיונות] שלא קראו אפילו את סיפורי. שלשום באה בחורה, סירבתי לענות לה ושאלתי אותה: למה לך כל העניין? אמרה בפשטות: 'יכולתי להרוויח כמה לירות.' נו, אם פרנסה כאן, מה לא אעשה לפרנסתם של יהודים? מדוע לא הראית פניך אצלי כל אותן שנים? למה לא שלחת לי תדפיס מחיבורך?"

אנו עולים במדרגות צרות לחדר-המגורים. החדר מרוהט בצניעות קיצונית, כמעט נוסחו הפוריטאני של קיבוץ בראשית שנות החמשים, ומוטב לומר נוסח בעלי-בתים בינוניים בעיירה בפולין, בגאליציה. שולחן-עץ וכסאות-עץ פשו-טים, קמין שאריחיו צהובים, מפת ארץ-ישראל על הקיר. על הכוננית פמוטות, מנורת-חנוכה, שק טלית-ותפילין, כמה ספרים. לא תמונה ולא פסל ולא שום חפץ-שבמותרות. אני מתוודע לגברת עגנון: פיליגראנית, עדינה, מקסימה באורח דיבורה הצנוע והחסכוני. מבעל-הבית נשרו נימוסי גרמניה, שופע חמימות, ערני מאוד. לא צל של גינונים המולידים רוחק,

לא נוהגו של רב-תהילות. ביתיות נינוחה, פש-
טות גמורה. טוב לי במחיצתם.

מה רבו טרדותיו. "אני בוכהאלטר [מנהל-
חשבונות] לעשרות דמויות, אנשי ביטשוטש,
'שירה', סיפורים קצרים, ועלי לנהל חשבון-
נותיהם, לזכור את כולם, להיות שקוע תמיד
במוחין. מדוע זה מגיע לי?" — צוחק. באיזה
שפע עצום נתברך בילדותו! אז אמרו עליו:
ז'ני, עילוי. היום הוא מתקנא בעצמו כשם
שהוא מתקנא בלמדנותו בעבר. במשך יומיים
כתב אָפּוּס, עוד לפני שידע את פירוש המלות.
אביו זכרונו לברכה ודוקטור גאליצאי אחד
החליטו כי עליו לעסוק בכתיבה רק שעה
אחת ביום. כתב שמונה שעות. עזב את
גאליציה והשאיר כתבי-יד לעשרות, רומאנים
וספרי-שירה. וטועים היסטוריונים שלו המונים
את יצירתו מהשיר שנדפס ביידיש. לשיר זה
קדמו רבים אחרים. גם היום יכול היה לפרסם
ספרים בלי סוף, אלא שנאלץ הוא לעמול קשה
על ליטוש הנוסח. בעברית קשה לכתוב. אילו
כתב בשפה אחרת היה מציף את העולם

כלב חוצות

אביגדור אריכא

בסיפורים. "איך תגיד : אדם בא, נכנס לחדר — וישב? התיישב? איך להגיד : רוח נושבת בעד החלון? מנשבת? נישבה? תקופות קורה שהעיבוד לוקח הרבה יותר זמן מאשר עצם הכתיבה".

"ועוד דבר אגיד לך : הבריות אינם מאמינים כי יש יצירות שקריאתן נמשכת הרבה יותר זמן מאשר עצם המאורע. דבר גדול כאן. בשעת הכתיבה היד ממש כותבת מעצמה, את ששם אלוהים בעטי. פעמים רבות אירע לי שביקשתי ליצור דמות חיובית — כפי שאתם אומרים — ויצאה שלילית, כמעט מפלצת. וכן להיפך. הדברים אינם תלויים כלל בי, אני נגרר רק אחרי האמת שבלבי."

את "עגונות" כתב במחיידי אחד, מארבע אחרי-הצהריים ועד ארבע למחרת היום. נסתגר בחדרו, הדליק מנורה, ומשכבתה המנורה — בו ברגע סיים לכתוב את הסיפור. עברו עליו עשרים-וארבע שעות תמימות בלי שיצא את החדר. הראה את הסיפור לש. בן-ציון ("אתה מכיר את סיפוריו? סופר גדול!") והוא קרא וצעק : "אני רואה ! אני רואה ! השתמשתי

בתמונה זאת באחד מסיפורי, ב'תמול שלשום'.*
"אתם מבקרים את עגנון ומוצאים בו מה
שמוצאים, ואני הייתי כותב את הביקורת הח-
מורה ביותר עליו. את כל השגיאות ומקומות-
התורפה אני יודע. הרב מאפטא מת שנה
לפני שיודיל חסיד יצא למסעיו. הוא גם לא
היה יכול לתת איגרת-המלצה בנוסח שהודפס.
זוהי לשון-משכילים, הרבנים כתבו מליצה אח-
רת לגמרי. הם ידעו עברית מצוינת, אבל עברית
אחרת. מ'העקוב' הייתי משמיט את הסיפור על
הבעל-שם-טוב. לתת רק את שלי ולהשתחרר
מהשפעות זרות."

"קראת את ספרי 'ימים נוראים'? גאה אני
עליו יותר מאשר על שאר ספרי, והשקעתי בו
עבודה יותר מאשר בכל רומאן שכתבתי. רואה
אתה את הגליון הזה של 'הדואר'? אחד, ד"ר
מנדלין [?], מביא בו דברי-תורה וכולם עד
אחד גנובים מ'ימים נוראים'. הוא נטל מן
המוכן, הגנב, ציטט שמות ספרים שהבאתי,

---

* "פעם אחת בא לידה ספר על בהמות ועופות. היה
[בלויקופף] מוטל בעינים עצומות ושומע וצווח: אוי אני
רואה! אוי אני רואה..." (תמול שלשום, עמ' 242).

אבל לא ידע כי אין כלל בנמצא ספר בשם 'קול דודי'. ב'ימים נוראים' לא הבאתי שום חידוש בשמי חוץ מ'קול דודי', הוא הקול שאני שומע בשעת הארה או יצירה. נכון, בימי-הביניים לא היה קיים מושג הפלאגיאט, ואדם היה שואל מחברו כל רעיון שהיה יפה בעיניו. אבל אח"כ נשתנו הדברים. בניירות שהשאר אחריו צונץ מצאו רשימת האנשים הסוחבים ממנו, שבועיים לאחר הופעת ספר שלו, בלי להזכיר כלל את שמו."

השעה מאוחרת. אכלנו לשובע, נשתו הרבה כוסיות קוניאק. רש"י עגנון קם, מזמין אותי לספרייתו שתוארה רבות, נוטל כתב-יד שעדיין לא התפרסם אז בדפוס, בנוסח "ספר המעשים".

"קרא."

מצב בלתי-נוח. אני אומר דברים המתבקשים-כביכול-להיאמר על קאפקא, אומר כי מכיר אני כמה ניתוחים נאים של סיפורי "ספר המעשים", מכיר את "התיאוריה", אך מה אעשה ולבי נמשך להנאתו אחרי עגנון הריא-ליסט, עגנון המשורר.

שתיקה קלה.

שנים רבות לא קרא אפילו סיפור אחד של קאפקא. לפני שנה לקח בידו ספר אחד, ודי לו בו. כבר סיפר זאת לכמה-וכמה אנשים, ובכל-זאת כותבים ומדברים על השפעת קאפקא עליו. "ביאליק חקר אותי — במתיחות ובסק-רנות עצומה — כיצד כתבתי את ששת סיפורי 'ספר המעשים'. משך אותי לטיול ארוך על שפת-הים ולא הירפה מהנושא. סיפרתי לו כי כתבתי אותם כאילו בחלום (גם ביאליק כתב דברים בחלום). היו חדשים גם לי, וכשסיימתי לכותבם קראתי אותם לפני אַסטרליין, במטבח. היא היתה מזועזעת אבל בלתי-בטוחה בדעתה, ואמרה: יודע אתה מה? הרגה אותם לשטוק [פרופ' דב סדן] ונשמע מה הוא אומר. כשהו-פיעו הסיפורים לא נתקבלו על דעתם של הקוראים והמבקרים, ורבים אמרו לי: לולא היה חתום מתחתם השם עגנון היה העורך פּוֹסֵלֵם. דעתו של ביאליק היתה אחרת."

השעה סמוך לחצות. גברת עגנון עיניה נעצמות ותוכפים מבטי הנבוכים בשעון. אנו קמים.

רש"י עגנון לוחש משהו על אוזן רעייתו, היא נכנסת למטבח וחוזרת עם שי בידה: שקיק צימוקי-חו"ל, יקרי-המציאות בימי הצנע. "לאשתך". רש"י עגנון פורש לחדר פנימי, שב וסודר בידו. "לילות ירושלים קרים, ולך רק חולצה דקה. תצטנן." תחנוני אינם מועילים. "תחזיר לי אותו בדואר או תביא אותו עמך בביקורך הבא." סודר עגנוני על גבי פותח אני בגינוני פרידה. "לא, אלוה אמתך." אני נבוכ מאוד: הבדלי הגיל, חובת הלבבות, השעה המאוחרת, החשש מפני הריסת הדיסטאנץ.

חצות וחצי, האוטובוס האחרון כבר עבר. שעה שלימה ליווה אותי רש"י עגנון, מקלו בידו, עד למלון במרכז העיר — ושב ברגל הביתה.

לימים שמעתי מפי אנשים, אף צעירים ממני, כי כך — או בדומה לכך — נהג גם בהם בשעת-פרידה.

כמה-וכמה פעמים עשה סודרו-של-עגנון את דרכו מההר לעמק ומהעמק להר.

רש"י עגנון איננו בבית ומקבלת אותי ברב
חביבות הגברת עגנון. אנו משוחחים על שירים
שראו-אור לאחרונה, והיא מגלה בקיאות
בסיפורת ובשירה בגרמנית ובעברית. בעל-הבית
בא, מצטרף לשיחה ומקנטר אותי על שבקונ-
טרסי "לנוגה עץ רקב" (על שירת אורי צבי
גרינברג) הרביתי להביא "ציטטין" ו"חקירות"
מאת אָרִיך פּרוֹם. אני מספר על חליפת-
מכתבים עם פרום, ומה נדהמתי אח"כ לקרוא
את דעותיו התמימות על מדינת ישראל (היא
איכזבה, איננה מגשימה את חזון הנביאים
וכו') ב"פריילאנד". הזוג עגנון צוחק בקול.
מסתבר כי פרום הוא שאר-בשרה של הגברת
עגנון; היה אדוק מאוד, שומר-מצוות נוסח
פראנקפורט, בימי נעוריהם בגרמניה גידל זקן
של ימי-ספירה — עד שיום אחד נתפקר, בבת-
ראש, ונתקרב אל השמאל הקיצוני. גם פריץ
שטרנברג היה מקורב אליהם, ראה עצמו שני
למארקס בתורת הכלכלה. רש"י עגנון מציג —
במימיקה גְרָה מאוד — כיצד היה קורא
לשטרנברג את שיריו בתרגום חופשי לגר-

מנית, והלה היה מתפעל: "גיאורגה! ממש
גיאורגה!..."

"הרי אתה מהמארקסיסטים... מה הם הספרים
שיצאו בספרית פועלים? אתם מתרגמים רק
ספרים מארקסיסטיים? גם תרגומי שלונסקי?
שלונסקי הוא גדול המתרגמים בעברית, לא
קם כמוהו. אני מלא התפעלות מ'טיל אולנ-
שפיגל' אבל אינני אוהב את 'קולא ברניון'
ולא את רומן רולאן. זהו הוגה-דעות שסיגל
לעצמו סממנים ספרותיים. מדוע מוציאה
ספרית פועלים גם תרגומים לא חשובים ומדוע
צריך שלונסקי לעסוק בהם? דווקא מהבחינה
הרעיונית אין להחמיר. באלזאק, למשל. גאון.
אני מוצא בו את פרויד לפני שהיתה הפסיכו-
אנאליזה בעולם. מודרני מאוד, מפתיע בהס-
תכלויותיו. ואצלו אתה מוצא גילויי אנטי-
שמיות. הוא גאון אף-על-פי שבנקודה זאת
טעה. אמר מישהו כי גדולי הספרות—באלזאק,
דוסטויבסקי—היו אנטישמיים, ואילו סופרים
מסוג ב' היו אוהבי-ישראל."

משלונסקי לדור הצעיר של משוררים ומספרים,

מהם ל"מלך בשר ודם" למשה שמיר. רש"י
עגנון משבח את הספר. אני מעיר כי אולי
חסרה בו חווייתם הדתית של הפרושים.
"לא, לא החוויה הדתית עיקר כי אם הסוציו-
לוגיה של המצוות — הידור החג, היופי וה-
אסתטיקה שבהפרשת מעשר, נטילת לולב,
העבודה במקדש, הצדקה. אומרים כי יהודים
נתנו הרבה צדקה. האמת היא כי יהודים לא
ידעו ואינם יודעים כלל לעשות מעשי-צדקה,
זאת היתה להם מצוות אנשים מלומדה, בלי
לרדת לעומקה. מעשה בר' אפרים זלמן
מרגליות, גאון ומיליונר בברודי, שפגש ביהודי
סוחר הנתון בצרה גדולה. לא עלה על דעתו
לסייע לו בממון אבל השיא לו עצה גאונית
בעסקי מסחר, עצה שגרמה נזק גדול לעצמו,
למרגליות." רש"י עגנון נהנה מאוד.

"אילו הייתי כותב רומאן היסטורי לא הייתי
מעמיד בשום אופן במרכז את 'האדם הגדול'.
את ר' יוחנן בן זכאי הייתי נותן ברמז קל
בלבד. כגיבורי בוחר אני תמיד אנשים פשוטים,
וכך הייתי נוהג גם ברומאן היסטורי. אינני
אוהב דראמאטיות, מעשים מזעזעים או

יוצאים-מגדר-הרגיל. הכל לאט-לאט, להראות דברים בצמיחתם. מה רבותא להראות את נאפוליאון קיסר? את נאפוליאון צריך לתאר כשהוא עדיין לויטנאנט ולא קיסר שלכל ניד-אצבע שלו עומדים מוכנים לעשות רצונו אלפי אנשים, את הלויטנאנט הצעיר, הבלתי-ידוע, המבריש במו-ידיו את בגדיו, כיצד הוא עושה זאת. להראות צריך את הפנים הקטנים של החיים."

אני מעיר כי הוא מכוון לדעותיו של גיאורג לוקאץ' בספרו "הרומאן ההיסטורי", וקובל על הרמה הנמוכה של הז'אנר הזה בעברית. הנה, יוחנן טברסקי זימן את לייבניץ עם שפינוזה וחיים מלאך ודובב אותם. ומה עשה קבק משלמה מולכו?

רש"י עגנון לא קרא את לוקאץ', אבל הוא שמע עליו מפי פריץ שטרנברג אשר התפעל ממנו: כוכב עולה.

"בשעתו כתבתי בעילום-שם כי שלמה מולכו מבקש לפרסם ברבים שאין לו שום שייכות לשלמה מולכו של קבק ואיננו אחראי לו. חיים מלאך היה דמות גאונית."

חיים מלאך, ר' יהודה החסיד. עניין מיוחד היה לי לשמוע את דעתו על השבתאות ואישיה, אבל הוא מגליש את השיחה מר' יהודה חסיד ל"חורבה", לעיר העתיקה, לירו-שלים, אל אישי ירושלים ומהם לראשי המדינה ולנושאי מישרות בכירות. אתמול ביקר בביתו הנוטאפל א והביא לו במתנה עת-תמיד [עט נובע]. כתב-היד שלו קשה מאוד לקריאה, עורכים וסדרים מתלבטים בפיענוחו, וגם לאחר שהוא מגיה וחוזר-ומגיה את עלי-ההגהה נופלים שגיאות ושיבושים בסיפוריו. אשתו היא היחידה היודעת לפענח את כתבו, אבל היום קשה הדבר גם עליה. יעצו לו לכתוב במכונת-כתיבה, ניסה, ויצאו דברים נוראים. אין הוא סובל מכשירים מכניים, מנגנאות. הוא רגיש מאוד לכלי-כתיבה וידידיו יודעים זאת.

לאחר כינון המדינה עלו לגדולה כמה-וכמה ממכריו, אנשי העלייה השנייה והעלייה הגר-מנית. אבל עם המדינה באה גם שחיתות-מידות. "ראיתי אנשים טובים והגונים כיצד קילקל אותם השלטון, באיזו להיטות ותאווה רדפו אחריו בימי מצור ירושלים. מאז אינני

אומר להם שלום. בסוד אגלה לך — טעמים
ציבוריים מונעים אותי מלהביע עכשיו את
דעתי על כך בפומבי — כי אין אני חסיד של
מדינות. כמובן, מדינת ישראל זה עניין אחר
לגמרי. אשרינו שהגענו לכך. אבל בדרך-כלל,
בפרינציפ, הייתי רוצה גם היום עולם בלי
שלטון מדיני, בלי עשירים ועניים, בלי שולטים
ונשלטים. אני בעד שוויון הכל, מלבד הבדלי
כשרונות. אני רוצה מדינה דתית, לא חלילה
תיאוקראטיה, אלא נוהג מדיני כפי שהדת
מצווה עליו. אני שונא כסף, שונא שלטון,
דווקא כבוד — הרבה כבוד! — אינני
שונא...” — צוחק.

במצור ירושלים שוב נפגע ביתו, טולטל מדירתו
שבתלפיות. ”אני שרף. שריפות, שוד, פרעות.
עכשיו החלטתי למסור את כתבי-היד שלי,
הרבים מאוד, כדי משאוי גמל, לסיף של שוקן.
אם יהא לי צורך באחד מהם אקחנו מהסיף.”
את ספריו הוא שומר בביתו, ספרייה עשירה
מאוד ובה גם כתבי-יד עתיקים.
כתבי-יד עתיקים. יש לו דעה משלו על המגי-

לות הגנוזות, שלא כדעה המקובלת. לא, גם לא כדעתו של צייטלין. אבל עוד לא הגיעה השעה להשמיע סברתו. "למה לירות באקדח-צעצועים אם אפשר יהיה לירות בתותחים?" חושף הלשוני אומר לו זאת. מעשה והביאו לפניו כתב-יד עתיק, יקר-המציאות, והוכיח כי הוא מזויף, והכל בשל ו"ו אחת שהוחלפה ביו"ד. אח"כ נתאמתה השערתו. "גדול מדי הרעש סביב המגילות הגנוזות ומזניחים תקופות אחרות. למשל, שירת ימיהביניים. יש לנו חוקרים גדולים של שירת ימיהביניים. אחד ידען, אחד חריף, אחד נשמה זכה."

רש"י עגנון קובל עלי כי בספר אחד שערכת נדפס שם ההוי"ה שלא כדרך המסורת. "זה לא עניין של דת. מסורת אין משנים, היא משתנית מעצמה. לדוגמה, המלה תרבות. היא נתחדשה ונעלמה ונתחדשה כמה-וכמה פעמים במשך אלף השנים האחרונות." הוא גם מתנגד לכתוב המלא. "זה לא יתן מאומה. נימוקי קליטת-העלייה וכו' אינם תופסים כש-המדובר בכתוב. ההנחה היחידה: פיעל ביו"ד."

הגיעה שעת תפילת ערבית. רש"י עגנון חובש
כיפה, פניו אל הכותל, מנענע קלות את גופו,
מתפלל בעצימת עיניים, שפתיו לוחשות. סיים.
בשנים הראשונות לקום המדינה התפלל בעיקר
בבית-הכנסת בשכונה, ובה הרבה עולים חד-
שים. המתפללים התייחסו אליו בחשדנות:
יהודי רגיל — ולא רגיל. קיפחו אותו ב"עליות",
וכשהיה "חייב" ניסו לעכב בעדו לעבור לפני
התיבה. "בשבוע שעבר חל יום-השנה למות
אמי. בבית-הכנסת היו רק תשעה, חסר העשירי
למניין. חיכו עם תפילת ערבית עד לרגע
האחרון ממש, ולפתע, כמעט לאחר יאוש,
הופיע תייר מאמריקה. הרב ההונגארי אמר
בתמימות גמורה: 'כמובן, כשאדון עגנון צריך
לומר קדיש שולח לו הקדוש ברוך הוא עשירי
למניין'. כך צומחות אגדות. לפני שנים ביקרתי
בשמחת-תורה אצל הרבי מאַמשינוב, בירושלים.
בשעת ההקפות נכנס לבית-הכנסת יהודי,
כורדי או בוכארי, גבוה ורחב-כתפיים, מבוסס
קמעא. ביקש השמש לכפדו בהקפה ושאל
לשמו. אמר לו: יואב בן צרויה, והוא שמו
האמיתי. הרבי נתחלחל. עוד כעבור שנים רבות

שמעתי חסידים מספרים על ביקורו של יואב
בן צרויה אצל הרבי ומה עניינים סודיים היו
ביניהם."

יהודים תמימים. רב הונגארי אחד כתב נגד
"והיה העקוב למישור" והוכיח כי על-פי דין
יכול היה מנשה חיים לנהוג אחרת משנהג
לאחר שנודע לו כי קריינדל טשארני נישאה
לאיש. הוא ראה אם הסיפור כאילו היה זה
ספר-הלכה. משהסבירו לו כי "סיפור" הוא,
קבע שמותר להשתמש ב"בדיות" משום דבר-
מוסר. פעם אחת טייל במאה שערים, נכנס
בשיחה עם יהודי מנטורי-קרתא, דיברו על
הדורות הפוחתים-והולכים. התגאה איש-שיחו
לפניו כי בתו לא ביקרה מעולם בסינמָה, אבל
קראה סיפור של אחד עגנן. ולא ידע האיש כי
עם עגנן הוא מדבר.

אני שואל להמשך "שירה".

יש לו כבר כאלף עמודים בכתובים אבל עדיין
אינם כשרים לדפוס. "העיקר הוא קצב
משלך, ובזאת אני מתלבט מאוד. בשני
מיני קצב אני מתקנא: בלשון המשנה, מועד

קטן, יומא — ובקצב שלי עצמי...” תכופות הוא מרגיש את הדברים, הם מתנשמים בקרבו — ורש”י עגנון מדגים נשימות עמוקות וקצובות — ואיננו יכול לבטאם. הנה עומד הרבסט במערכת פלסטיין פוסט, מכסה עיניו בידו ואינו רוצה לקרוא ולדעת את חדשות-היום. מתחת לרגליו מטרטרים הלינוטיפים ומכונות-ההדפסה וה-קולות חודרים לתוכו. איך לתת את הקצב העצבני והעצור הזה ?

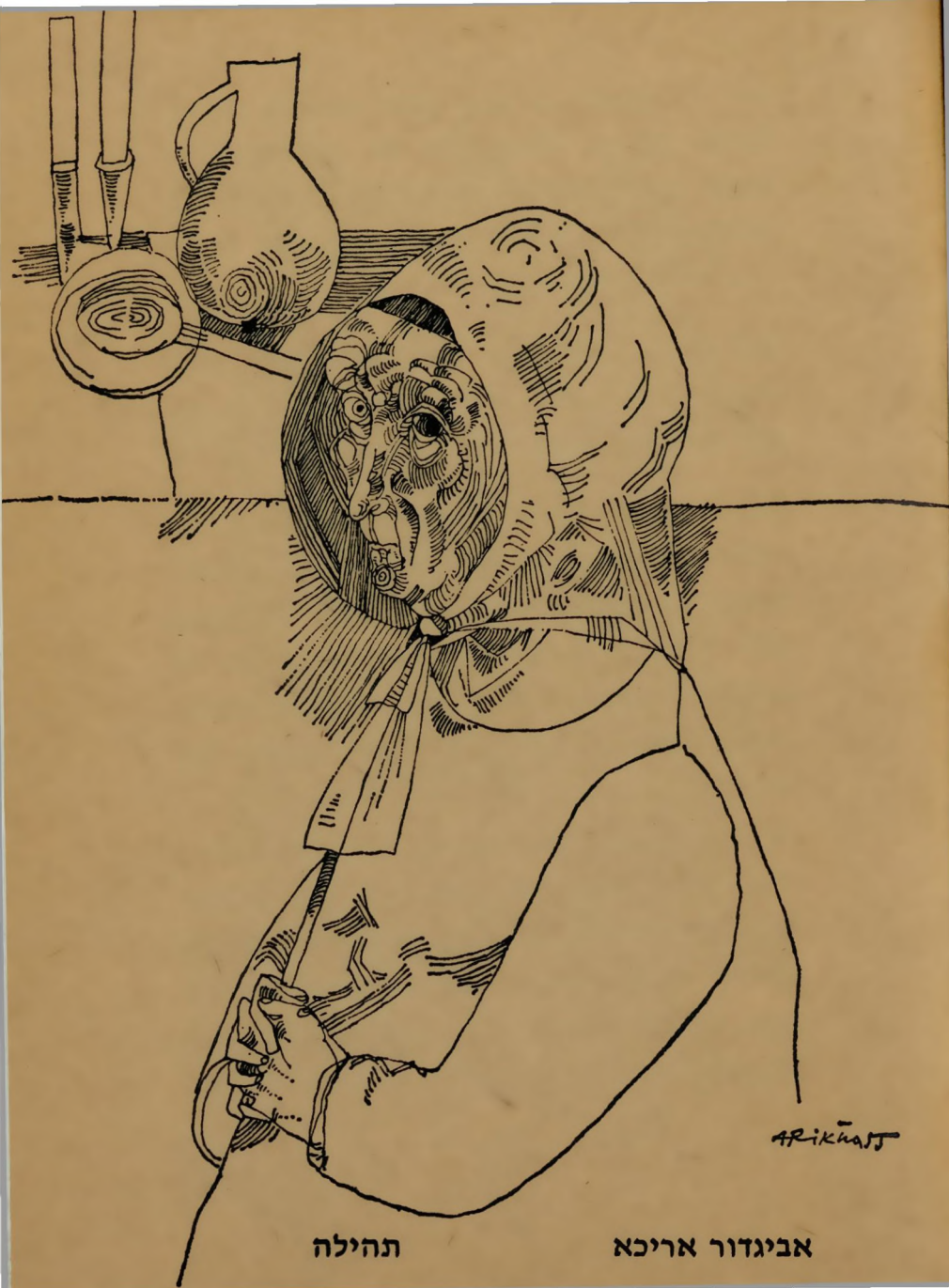
הזמנו עצמנו, פרופ' רפאל מאהלר ואנוכי, לבית עגנון. מחמת שיבושי דרכים איחרנו לבוא לשעה היעודה, ורש”י עגנון חיכה לנו (שעה ארוכה, כמסתבר) בפינת הרחוב, בתחנת האו-טובוסים הידועה מסיפוריו. לעילא ולעילא מכל חובת נימוס.

”דוקטור, מנין אתה ?” מסאנך-חדש. וכבר קולחת שיחה על חסידות גאליציה, על ר' חיים האלברשטאם ומידותיו הנעלות, על שהקפיד

לכתוב את שם עירו בצד"י ("דא לייגט זיך אויס
א צדיק"), על הלעווער, על מחלוקת צאנז-
סאדיגורא.

מגיע פרופ' א.א. אורפך. "זה ידידי הטוב,
הוא מזכיר 'מקיצי נרדמים' ואני הנשיא. גאה
אני על כך יותר מאשר על כל כבוד שנתכבדתי
בו. יודע אתה מי היה הנשיא הראשון? משה
מונטפירי!"

השיחה דולגת מתקופה לתקופה, מנהגות,
זכרונות מה"חדר". רש"י עגנון ופרופ' מאהלר
מתחרים ביניהם בנסחים של שירי-עם, יוסף-
שפיל, אויסריידעכץ לשיר השירים ("דאָס
געזאנג האָט געזונגען אַ מלך בן מלך, אַ נביא
בן נביא...") ול"ואני בבואי מפדן מתה עלי
רחל..." השיחה מתגלגלת-והולכת למחלוקות,
אדמו"רים, מגידים, גאלריה של אישים. "היו
דמויות מעניינות בחסידות. הרבי מקומארנו,
דמות מוזרה ביותר; תמצא אצלו את כל פרויד.
כתביו מפוזרים ובראור כינסם. מייסר עצמו
נוראות, ומצד שני, כמו שאמר ניצשה: אני
נותן לאנושות את המתנה היקרה ביותר. ר'
מנדל מקוצק, איש אמת. את ר' בנימין מזא-

אריקא

תהילה

אביגדור אריכא

לְוֹשֵׁץ הַזְכֵּרֵתִי ב'הַכְּנֵסֶת כֹּלָה'. אִישִׁיּוֹת אֹרִיגִי-
נֹאֲלִיתָ. אֲךָ כָּל מִי שֶׁלֹּא יִיָּסֵד דִּינֵאֲסִטִּיָּה —
נִשְׁכַּח. מִלְּבַד הַבְּרֵאצְלָאבִים, שֶׁהַיּוֹם כּוֹלֵם מֵת-
פְּעִלִים מֵהֶם." וְשׁוֹב לְמַחְבְּרִים, סְפָרִים. שִׁיחָה
רַב־עֵנִיין, מִיִּפְגַּן שֶׁל לְמַדְנֹת.

אֲגַב כִּיבוֹד בְּשִׁלְבוֹבִיץ נִרְכֵּן אֵלַי רִש"י עֲגֻנוֹן
ו"לֹחֵשׁ" עַל אֲזֵנִי: "יֹדַע אֶתָּה מִנֵּיִן בְּקִי אֲנִי
בְּכָל אֱלֹהִים: מְסִיפּוֹרֵי ש"י עֲגֻנוֹן."

הַשִּׁיחָה פּוֹנָה לְמַסְלֹל אַחֵר, לְדַעוֹתִיהֶם שֶׁל
גּוֹיִים וְגּוֹיִים-לְמַחְצָה עַל הַיְהוּדוֹת — טוֹיִנְבִי,
אוֹלְבֵרִיט, מֵאָרְקֵס. מֵאֵהֶלֶר וְאֲנוֹכִי מְבִטִּיחִים
לְרִש"י עֲגֻנוֹן כִּי תִיאֹרִיו אֶת חַיֵּי יִשְׂרָאֵל בְּדוֹרוֹת
אַחֲרוֹנִים מְכוֹוֵנִים לְהַנְחֹת מֵאָרְקִסִּסְטִיּוֹת
כְּשֵׁרוֹת-לְמַהֲדֵרִין. אֶתָּה מֵאָרְקִסִּסְט, מְקַנְטֵר אֲנִי
אוֹתוֹ.

לֹא, הוּא מֵתַנְגֵּד לְמֵאָרְקִסִּזִים, אֲבָל אֵינּוּ מְשׁוֹחֵד
וּמוֹכֵן תְּמִיד לְשָׁנוֹת אֶת דַּעְתּוֹ. הֵנָּה, פַּעַם לֹא הָא-
מִין בְּמַגִּילוֹת הַגְּנוּזוֹת, וּבִפְרֵט שַׁעֲסָקוֹ בְּהֵן אֲנָשִׁים
הַשְּׂשִׁים לְסַנְסָאצִּיּוֹת וְאֵינָם בְּקִיָּאִים בְּמַקּוֹרוֹ-
תֵּינּוּ. מִשְׁעָה שְׁחַנּוֹךְ יִלּוֹן הַחֵל לְעַסוֹק בְּהֵן,
נִתְעַרְעְרוּ סְפָקוֹתָיו; סִימָן כִּי דָבָר רְצִינִי הוּא.

כן הגה אי-אמון רב בהרצל, אבל לאחר שקרא את ה"יומנים" שלו שינה דעתו מן הקצה אל הקצה. והיפוכו של דבר בווייצמן. הוא היה מקורב אליו ואפילו ליווה אותו חמישה ימים במסעותיו בארץ, אולם התרשם קשה מ"מסה ומעש". והוא הדין מארקס. די להשוות כיצד תיאר מארקס את משפחת הבנקאי היהודי להרן, בהולאנד, וכיצד תיארו ילין. מארקס עשה ממנו רשע וצייקן, ואילו ילין העלה את רחבות-לבו ואת טוב-לבו, צדקתו, דאגתו לכל יהודי. המיליונר הזה דאג לכולל הולאנד וכיתת רגליו על פני כפרים נידחים ובהם יהודים אחדים, הכל כדי לזפותם במצוות ארץ-ישראל. הוצאות נסיעתו עלו לו יותר מהפרוטות שקיבץ. "אני עצמי הייתי פעם סוציאליסט, אנארכיסט. קנאבנהוט ב"סיפור פשוט" היה ידידי. שני אחים, נתגלגלו אח"כ לאמריקה. והאידיאו-לוגיה שלי עד היום הזה היא: אנארכיזם, אבל לא ניהיליזם. השלטון משחית. הוא צריך להיות רק מכשיר להגשמה, לשלוט על חפצים ולא על אנשים."

— כך בדיוק כתב אַנגלס.

"אני מתנגד למארקסיזם, אם הכוונה לרוסיה.
שם ישנה דיקטטורה, וזו תמיד משחיתה."

"אני חושב את עצמי 'למבין' הגדול ביותר
ביהדות בדור זה. ולא במקרה. אני אוהב יהו-
דים ; שיברתי את רגלי בעיר העתיקה ועדיין
אני משבר רגלי כדי לשמוע פרט קטן מפי יהודי
או יהודיה זקנים. פעם אחת שמעתי על ישיש
מביטשוטש, בן 105, היושב כבר עשרות שנים
בארץ. הלכתי אליו ושאלתי אם הכיר את
אבי-זקני. גימגם ואמר : כשעזבתי את בי-
טשוטש ועליתי לירושלים שמעתי על[...]. שלקח
חתן מוצלח לבתו. ויודע אתה מי היה החתן ?
זה היה אביך-זקנך. הישיש שימש לי דוגמא
לר' אלטר ב'תמול שלשום'. הוא ניגב בידו
את הכוס וכיבדני בתה, ואני שתיתי. גם ברנר
נהג בי כך. הוא ראשון פירסם אותי ב,,הפועל
הצעיר". כתבתי שם דברים גם בעילום-שם,
והביוגרפים שלי אינם יודעים זאת."

"קראת את סיפורי האחרון 'בשעה אחת' ?"
אני אומר כי זה הסיפור הטוב ביותר שפירסם
מזה כמה שנים.

גם הוא סבור כך. "זה יהיה חלק מ'ספר בוטשאטש', שלושה כרכים, שש מאות שנים של חיי עיר ויהודיה. אני אוסף כל פרט עליהם. עבודה רבה. ודע לך, הסוציולוגיה היהודית היתה כזאת: דורות ראשונים — הרב עיקר והעיר טפלה לו, הדורות הבאים — העיר עיקר והרב טפל לה, דורות אחרונים — קם עולם חדש, סוציאליסטים, אנארכיסטים, ציונים. וכל זה אני הקפתי ותיארתי..."

מקורות לספר בוטשאטש, בעברית וביידיש, ומכאן לספרות יידיש בזמננו. מזה שנים לא קרא כמעט ספר ביידיש, מבקש לשמוע מה נתחדש בה. כן, ספר אחד קרא והתרשם ממנו לטובה— "עיר בפולין" להרץ ברגנר. ואופטושו? הסיפורים שלו מצוינים, הרומאנים חלשים. אבל הוא בקי באותיות הקטנות. גם הזז למדן, ולא כן שניאור. פעם אחת שאל אותו על דין אחד אשר כל בעל-בית פשוט יודע אותו.

מעניין לעניין סיפרתי לו על פגישה עם מוכרת גפרורים אביונית בתל-אביב, צדקת גמורה. זחת 'תהילה', אני אומר.

"תהילה? לא! לא זה הטיפוס שבניתי. גברת אחת פירסמה בעתון מי היתה כביכול תהילה. היא איננה רואה אלא מהרהורי לבה, הת-רשמה כנראה מהסיפור והתאימה אליו את העובדות. את תהילה פגשתי לפני שלושים שנה בעיר העתיקה, בחג השבועות. הלכתי אל הבראצלאבים, עמדה לה יהודיה זקנה בחוץ ושאלה אותי 'און צו מיר קימט איר נישט אריין?' [ואלי אינך נכנס?]. בדרך-כלל טועים המבקרים והקוראים בזיהוי גיבורי, ובייחוד לא ירדו — גם החריפים שבהם — לסוף הרמ-זים והכוונות שב'עידו ועינם'. מה, יש סבורים כי ברכניץ [שבועת אמונים] שקועה דמותו של רופין? הבלים!" צוחק מאוד: "כנראה שאכתוב פעם את 'תולדות אנשי השם', האנ-שים שהם גיבורי סיפורי. גיתה אמר כי צריך לכתוב מהחיים, אבל אצלנו אי-אפשר. תכתוב מהחיים ומיד יגידו לך שלא כך היו דברים."

"אני אינני פוטוגראף, בתהליך היצירה חלים שינויים בדמויות. יש לי הרבה סיפורים גנוזים ואי-אפשר היום לפרסמם משום דרכי-שלום או

מסיבות אחרות. אם אפרסם מנין לקחתי את
גיבורי, תהא זו סנסאציה גדולה."

אני אומר בפניו מקצת שבחי למדנותו, את
בקיאותו הגדולה בכל נושא שהוא עוסק בו :
אצות, תבשילים, גיאוגראפיה, משא-ומתן מס-
חרי, תהליכי בנייה.

"לא הידיעות עיקר. הרב קוק זכר צדיק לברכה
לא חזר מעולם פעמיים על אותו דיבור. אדם
גדול, בעל חוויות גדולות. וזאת אני מחשיב
ביותר. מילא, ידיעות אפשר לרכוש. אדם קונה
שלוש-ארבע אנציקלופדיות וקונה דעת. חוויות
אין קונים. ברכת אלוה ממעל."

בדרך הטבע הייתי שואל את עצמי מה בין ש"י
עגנון בכתב לבין רש"י עגנון בעל-פה.

ידעתי כי שיחת-חולין שלו לא היתה אלא
"נסורת שנפלה מתחת למסֹר של החרֵש
הגדול", כמאמרו במקום אחד. אבל גם נסורת
היא מגופו של העץ.

מגופו של האילן היה נופו הרוחני, השפע, הנאראטיביות, ההומור, הלמדנות, המישח-קיות, הציוריות. הוא דיבר בתמונות, ורק לעתים רחוקות היה פונה להכללות ולהפשטות. מכאן והלאה רב השוני.

קודם-כל — כדבר המובן מאליו — בלשון. סמי מכאן המשמעת הלשונית הקפדנית ביצירותיו, ברירת המובחר שבמובחר. היה זה שיח — שיח ולא שיחה, באשר חלקו של בן-שיחו הצטמצם בד"כ לאוזן שומעת — של אדם משכיל מישראל בשעות-החול, לקסיקה הלקו-חה מרבדי-לשון שונים ומתובלת בריחם של כתובים, בעסיס יידי-עממי, לפעמים בגרמני-זמים, כשהמימיקה הערה, הנגינה, ההברה המלעילית, הטיית-הראש הצדה בדברו, הן להם לווית-ייחוד.

עגנון שבכתב — הרואה מראשית אחרית מעשהו, בנאי רב-תחבולות, ארך-הרוח, המשחק עם הקורא, ששפעו זורם באפיקים שהוצבו לו ולתכלית שהוא יעד לו. רש"י עגנון שבעל-פה — "אסוציאציות חופשיות", כשדומה

עליך כי רק המקרה, הווה אומר הזכרון הפנימי, האינדיווידואלי, הולידן; שפעי-שפעים של אסוציאציות, קשרי-דברים מפתים, ספונטאניות בתמציתה. "מחשבתי כל כך מהירה עד שאני מניח כי איש-שיחי מבין מעצמו מה התכוונתי לומר בלי שאגמור." ואכן, הוא היה גולש מעניין לעניין "בלי שיגמור", משרבב עניין באמצע, אינו משתהה גם על ידו ופונה לכיוון שלא ציפית לו כלל. פותח במעשה שאירע לו אתמול, סר לקוצק, ממנה לקנוט האמסון, למבקריו, נזכר בימי ברלין, באנשי העלייה השנייה, קופץ-ועובר לגלגולה של תמונה, והשפע מתפצל ליובלים ובני-יובלים.

ומגופו של האילן היה גם קסם שיחו.

תחילה זקפתי אותו על חשבון ה"אקזוטיות". בשנות ה-40 וה-50 היה עולמו של השומר הצעיר "מגובש" מאוד, כלשוננו, גדור בגדרים משלו; היו לנו אוטוריטות וכלי-ניתוח משלנו, מערכת אסוציאציות ואפילו איזה ייחוד לשוני. ואילו בשיחו של רש"י עגנון התחרזו האסו-

ציאציות על-פי צופן אחר ונפתח לפניך אשנב לעולמות אחרים, להקשרים מסוג אחר. אני מדבר במארקסיזם — והוא גורני לכולל הו"ד; אני תוהה על חוסר המקוריות של יהדות פולין הקונגרסאית עד סוף המאה ה-19 — והוא מצייר כיד הדמיון את רחבותה של וארשה וככרותיה לעומת צרותן של עיירות גאליציה, את רוחב-לבו של האדם הרוסי וכו'; אנו מדברים על תנועת-הפועלים בארץ והבדלים באידיאולוגיה, והוא: X — רבי של חסידים; אבי-אבותיו גזר שמעולם לא יימצא עשיר במשפחתם. איזה אורח-דיבור אקזוטי, פיקאנטי...

אבל מדרכה של אקזוטיות שהיא מתנדפת לאחר ששהית בארץ החדשה לך. והקסם בעינו עומד.

אולי היה עיקר הקסם בתחושה שחשת כי יושב מולך סופר "אבסולוטי", מדיום לשפעי היצירה, מי שמראות, עלילות, דימויים, צורות, מיקצבים, פוקדים אותו בהקיץ ובחלום ותובעים ממנו את מימושם, אדם היוצר עשרים וארבע

שעות ביממה. לא אחת דומה היה עליך כי נפרצו מחסומי תת-תודעתו וזו נתערסה ונת-ערבלה בתודעתו המפוכחת מאוד; כאילו נתרופפו בלמים ורפו כוחות השומרים על סגור-הנפש, על פכחוננו וסייגיננו, על אורח-הדיבור הקונבנציונאלי, על הרוחק המוסכם אל הבריות. כביכול שרוי הוא בטראנס-למחצה, או כמרחק שְעֵרָה ממנו — ואף-על-פי-כן מפוכח בתכלית הפכחון — רווי נושאים, אווירתם, צב-עיהם, גיבוריהם, "שקוע תמיד במוחין", מנהל חשבונות רבים. הוא דיבר בתמונות, וחשת כי אדם וחפץ חותרים לצאת מבידולם ולהירקם במירקם, כי נועדו להם עלילות.

ולא תמיד ידעת מה בשיחו עובדה כהווייתה ומה אילתור שבדמיון-יוצר, עופרה של עלילה הנרקמת-והולכת אגב "חשיבה הצדה".

קסם הילך על שומעו.

יום ירושלמי לוחט. אני אץ לתחנת "אגד",
להגיע באוטו האחרון הביתה. מול בית המו-
סדות עומד רש"י עגנון מוקף חבורת אנשים.

"ידידי, ידידי, אתה בירושלים ואינך סר אלי?
בוא, נטייל קצת."
אין מסרבים לגדול.

שעת בין-הערביים. הרחובות ריקים כמעט
מאדם. אנו עוברים על-פני אטליז ברחביה,
מודרני, מרווח, מצוחצח. בפתחו יושב באפס-
מעשה בעל האטליז, חזותו מעידה עליו כי
מיוצאי-גרמניה הוא, חגור סינר לבן, בוהה
לרחוב. האיש מעיף מבט עלינו, נחפז לקום וקד
קידה עמוקה, כמעט טקסית. קד רש"י עגנון
קידה הראויה-לכבד, מצרף גם אני ניע-ראש
משלי. בעל האטליז ניצב על עמדו עד שרחקנו
ממנו.

אומר לי רש"י עגנון: "דויד, מכיר הוא אותך
שהשתחוה לפניך?"

אני צוחק ועונה במשפט הכשר-הישר-לדפוס:

הרי זה חזיון מלבב שאיש־העם מכבד את סופר
העם, וגו'.

אומר רש"י עגנון: „ידידי, ידידי, מה אתה
סח? בוא נעשה חשבון. זה ארבעים־ושמונה
או ארבעים־ותשע שנים, מל"ג בעומר תרס"ז,
אני צמחוני — ולמה זה ישתחוה לי בעל
אטליז?"

כל התאריכים החשובים בחייו קשורים בל"ג
בעומר. בל"ג בעומר עלה ארצה, בל"ג בעומר
אירע לו הנס במירון, בל"ג בעומר נשא את
אסתרליין לאישה, בל"ג בעומר סיים כמה
חיבוריו הגדולים.

כמה פעמים שמעתי על הנס במירון. מדוע
רישמו עליו כה גדול?

עוד שאָלתי על לשוני, ומן השמים מעכבים.
סמוך לבית-הכנסת "ישורון" נגלה עלינו צמד
יהודים, שניים השווים בקומתם הנמוכה,
בְּעִבֵּים, בחליפותיהם השחורות, במגבעותיהם
רחבות-התיתורות, למחצה כמנהג מחזיקי-
נושנות למחצה כמנהג־אירופה. שניהם במתק-

שפתיים: "שלום, מר עגנון, מדוע אין רואים את כבודו אצלנו? מה שלומו? ההתפלל כבר מנחה?" כן, מר עגנון התפלל כבר מנחה. ואף-על-פי-כן, צריך להשלים המניין. נאנח רש"י עגנון, מוציא מכיסו כיפת-ראש ושם אותה על ראשי. "בוא, תזכה גם אתה במצווה." אני מתגונן בחצי-פה: כד-וכך שנים לא ביקרתי בבית-כנסת. וכי מה יגידו חברי? שיצאתי לתרבות...

„נו, נו, מכיר אני אתכם. הכל יכול אני לתאר לעצמי, אבל לא ייתכן שאדם מישראל לא יילך לפחות ביום-הכיפורים לבית-הכנסת. לפני עשרות שנים הייתי מקורב לקבוצת דילב, בקרית-ענבים, ביקרתי תכופות אצלם. הכרתי שם חלוץ אחד, בחור טוב, אפיקורס גמור, לשונו אש וגפרית. יום אחד בא אני לכותל, עומד שם הבחור שקוע בתפילה, מתמוגג מדמעות. נפש של אדם מישראל. וכי במה שונים אתם ממנו? תבוא גם שעתכם."

אחרי תפילת מעריב אנו יוצאים לחוצות עיר. אני שואל מדוע אינו מכנס — ולוא כרך אחד

בלבד — את סיפורי בוטשאטש המצוינים
שהתפרסמו לאחרונה ב„הארץ“.

רש"י עגנון בקול רווי דאגה :
„אינני יכול לסיים סיפור מרכזי אחד. אינני
יודע באיזה יום בשבוע ביקר המלך אוגוסט
מוצני (הסאקסוני) בעיר, ביום ב' או ביום ג'.
אחכה לשובו של ההיסטוריון X מחו"ל. הם
מומחים לדברים כאלה...“

איחרתי את האוטובוס הביתה. אנו חוזרים
לתלפיות. אותו ערב עמדה לי זכות אבות ועמקו
קשרי עם עירו של עגנון.

השיחה התנהלה בעצלתיים, ונתגלגלה איכשהו
לנושא גאונות וגאונים. ביקש רש"י עגנון לשמוע
דעתי — מקרה נדיר — גאונות מהי ? האם
היה ביאליק גאון ? היש בכלל גאונים בספרות
העברית ? ראיתי לנכון להסתפק בהבאת כמה
הגדרות נפוצות לטיבה של גאונות, ובייחוד את
הגדרתו של איינשטיין, העניו-בגאונים : הריגון-
של-קבע, שפע המבקש להתפרץ יום-יום ושעה-
שעה, קישורים מפתיעים-בחידושם של חזיונות
וכו'. נאנח רש"י עגנון אנחה שאינה-שוברת-את-

הלב: "אני נאלץ לעמול קשה על כל שורה ואות. מתקנא אני ביוצרים שהכל בא להם בקלות, ובייחוד באלה היוצרים מתוך טראנס. איזו עבודה קשה אני עובד. עבודת-פרך". ניחמתי אותו, אמרתי: דבר מעניין. במלים אלה ממש כותב על עצמו ב"יומנים" שלו ליאונרדו דה-ווינצ'י.

השיחה נעשתה ערה יותר. האם הכשרון עובר בירושה? האם עומדת להם ליוצרים זכות-אבות, ומהי חשיבותו של הייחוס? גילה רש"י עגנון בקיאותו הנודעת בשלשלות-יוחסין של סופרים עברים מתקופת ההשכלה ואילך, הם ואבותיהם ולמעלן ומחור-תניהם וצאצאיהם וצאצאי-צאצאיהם, ומשקלם בספרות העברית, ומי חביב עליו ומי אינו חביב עליו.

"דע לך, אני בעל ייחוס גדול, עד לחסידי אשכנז. וכיצד יודע אני זאת? שלשלת-היוחסין שלי, מצד אבא, מגיעה עד למהרש"א, אחד-עשר דורות. אחד מאבות אבותי היה משומרי התקנות של ועד ארבע הארצות. שנה אחת גזרו

בוועד כי אסור לתת לרך הנולד את שם אביו או סבו. קם אותו פרנס ואמר: לא אקבל זאת. אנו מושכים ייחוסנו מר' יהודה החסיד ומר' שמואל החסיד ושמות אלה חוזרים־ונשנים במשפחתנו. מצד אמי ייחוסי הוא עד בעל־תוספות יוס־טוב, ויש מבני־משפחתי אשר שם־משפחתם הוא תוספות סתם. ומסורת היא במשפחה כי ביום־השנה לפטירתו של התוספות יוס־טוב עורכים סעודה, כצוואתו. סבתא של אמי היא אחותו של ריב"ל."

"כשהייתי ילד בן שש בא לביתנו, לחתונה במשפחה, קרוב אחד שלנו ומנה לפני את כל אבות־אבותי עד למהרש"א. מדוע עשה זאת? הרי הייתי ילד ולא הבינותי את דבריו. הכל כדי שיוכל להוסיף: 'ואתה מתהולל עם ילדים ברחוב...' אך יש וידיעת הייחוס ממלאת תפקיד, מונעת עבירות. נער אחד הסית אותי לסחוב כסף אצל הורי וכבר אמרתי לבצע זאת, והנה נזכרתי בייחוס־אבות שלי."

ומעשה באדם אחד שניהל רומאן עם שחקנית גרמנית ידועה, מתלמידותיו של ריינהארדט, מוכשרת מאוד, יפהפיה שחורה, אישיות דמו־

נית. והשנה היא שנת 1918, בברלין הרעבה לחם, התחבורה שובתת ואין גאז ואין חשמל, ומהומות בעיר. חיזר אחריה האיש, קשרו קשרים הדוקים ואף נדברו כי תבוא בערב לביתו. שב ברגל לחדרו השכור, נתנמנס לשעה קלה והתעורר בבהלה: אתה, זרע קודש, מבני בניהם של אברהם יצחק ויעקב, אומר להי-טמא? תקפו אותו פחד גדול והתרגשות רבה. מיד ציווה על בעל-הבית לא להכניס שום אדם לחדרו, נסתגר ולא ענה על דפיקות נמרצות בדלת. "שמעת כבר את הסיפור הזה, אסתר-ליין? לא שמעת עד היום? סיפור אמיתי הוא, מפי איש מהימן."

שאלני למוצאי. סיפרתי לו על איגרת-היוחסין של משפחתנו מצד אמא, כיצד נתגלגלה לידי וכיצד אימת אותה הביבליוגראף אברהם יערי. סיפור בתוך סיפור. חנוונים ולבלרים שבאבותי לא נכללו בה — כמובן, אבל כמה רבנים חשו-בים, לרבות ה"בית שמואל" והמהרש"ל מלוב-לין, בא — כמובן — זכרם. ביקש רש"י עגנון לראות את האיגרת.

שלחתי לו העתק. כעבור ימים מעטים קיבלתי ממנו מכתב (כמו תמיד העסקתי בפיענוחו תריסר ידידים, שהעלו סברות מסברות שונות בדבר זהותן של האותיות; יו"ד, קו"ף, סמ"ך, נו"ן סופית וכו' — כולן כסימן אחד), בצירוף תדפיס מ"כסאו של אליהו": האם שמת-לב כי מזכיר אני בסיפורי את רבי זכריה שהיו קוראים לו זכריה המבין בנו של רבי ליבוש ראש המדינה, מאבות אבותיך?

גברת עגנון חולה, שוהה אצל אחותה בחדרה, נזדמנה הביתה רק ליומיים. רש"י עגנון החלים מהתקף-לב, פניו ירודים מאוד.

אני מספר כי בתחנת "אגד" שאלתי למכונת לתלפיות, לבית עגנון. עמד שם ספל צעיר, אמר: לעגנון? הוא גר במקום זה וזה, סע כך וכך. הנה, גם לשכבות אלה חדר שמך.

"לפני כמה שנים, בשנת יובל השבעים שלי חיפשתי כתובת באחד מבתי ירושלים. ניגש אלי אדם — את שומעת, אסתרליין — אני רואה

אותו לנגד עיני : קצר-קומה, שחור, שמנמו, כדור-של-מרץ. 'מר עגנון, האוכל לעזור לך?' — אתה מכיר אותי? 'כן, עקב כי תשמעון; ראשי-תיבות עגנון, קוק, ביאליק' — ואולי תעשה תפילתך קבע? 'לא, אפילו יותן לי בקע לגולגולת'... יהודי חריף."

על הקיר תלויה תמונה, חידוש בבית עגנון. "זוהי מתנת פיקוד המרכז. רק תמונה זאת, של ירושלים, תליתי בביתי. האם יש עוד צבא בעולם שיתייחס כך לסופר? הקצין שהביא את התמונה היה בקי מאוד בסיפורי." גברת עגנון פורשת למטבח.

"זה שבועות רבים בודד אני בביתי, יחידי גם לשולחן השבת. רק שני מלאכים סביבי ואני מזמר לי זמירות של-שבת. בליל-שבת האחרון לא הלכתי אפילו לבית-הכנסת! סיפרתי להרב קצנלבוגן מאגודת ישראל כי שניים הם המש-תעממים בבית-הכנסת, הקדוש ברוך הוא ואני. הרב צחק."

"אתה רואה אותי, אני כבר אדם זקן, בן שבעים-ושלוש. בל"ג בעומר ימלאו חמשים-

וארבע שנים לעלייתי ארצה. אני זקן וחולה, מחלת-לב. הרופאים ציוו עלי לנוח, לא לעבוד. כיצד לא אעבוד? הייתי באמצע הכינוס והעריכה של 'אתם ראיתם'. ספר חשוב. ליקטתי את החומר מאלפי ספרים וכתבי-יד. השולחן, הארונות, הרצפה, כולם היו מכוסים ספרים, ואני זחלתי על ארבע, באפס-אונים גמור, מספר לספר. ככה, אתה רואה? ולוואי ויתן לי הקדוש ברוך הוא כוח לסיים מפעל זה. אני זקן, וברוך השם ראיתי הרבה מחיי ישראל. היה זמן והכרתי את כל ארץ-ישראל, אתה שומע, את כל ארץ-ישראל. אין יישוב בארץ שלא ביקרתי בו בשנים הראשונות לבואי ארצה. הלכתי ברגל. הכרתי את כל ירושלים, את תלמידי-החכמים, את המקובלים, את חסידי בראצלאב. מי ידע אז על הבראצלאבים? הקפתי ארבע מאות שנים של יהודי פולין ויש לי קשר אליהם דור אחר דור. אם-ירצה-השם תמצא זאת בספר בוטשאטש. ותמצא אצלי את הסו-ציולוגיה היהודית. אני הראשון שכיבדתי את החנווני היהודי והעליתי את התפקיד החשוב שהוא מילא בין האיכרים. עד אז בזו לחנווני

והעריצו את הגוי או את העשיר או את המשכיל (כך מאפו וכך מנדלי) כשם שהעריצו אח"כ את הפועל. אני ריאליסט, ואני נותן את כל הריאליא היהודית של הזמן, מדקדק בפרטים. "ספר בוטשאטש" הוא ספר גדול והיסטוריונים ישתמשו בו. נמסר לי כי ד"ר גלבר, ההיסטוריון של יהודי גאליציה, פירסם חיבור מדעי בכתב-עת גרמני על הכלכלה היהודית בגאליציה והוא מסתמך שם על ספרי.

"פעם אמר לי י. ד. ברקוביץ: למה אתה מתאר תמיד יהודים מתוקים? זאת היא האמת? אמרתי לו: איזו אמת? רשעותם של יהודים, מעשיהם הרעים? זאת משאיר אני להיטלר. ואילו היום רוצים רק 'קהילה קדושה' ועושים אותי לרפרזנטאנט שלה. אבל החיים היהודיים היו אחרים, הרבה יותר מורכבים. בשום פנים לא 'קהילה קדושה'. קח לדוגמא את פרשת אברהם כהן.* כל משפחתו הורעלה והוא מת.

---

* אברהם כהן (1806—1848), רבה של לבוב (בסיוע „הנאור רים"), בעל השכלה אירופית ולוחם מלחמתה של דלת-העם. הורעל ע"י כנופיה של קנאי-דת עשירים, שנאבקו על השלטון בקהילת לבוב.

בן אחד שלו זחל כל ימיו על ארבע. אני עוד ראיתיו. הוא הוציא ספר על הפרשה ומכר אותו, לפריצים הפולנים. אתה חושב שזאת היתה מלחמה על הדת? לא, רק מניעים כלכליים, שלטון וטובת-הנאה. כן, כן, אתה צודק: משפחת פייבוש שב'שני תלמידי חכמים'. פעם אחת סיפרתי במסיבת רבנים על הפרשה, הם היו מזועזעים וגילו בה עניין עצום, חששו מאוד שאכתוב עליה. בעקבות השיחה היה אפילו דיון אם מותר לדון דיני נפשות בדור הזה. לפני כמה שנים נתלווייתי להרב הרצוג ולהרב הילמן לביקור בבית-חולים. שכב שם אדם אחד, אמר לי: ואלו אינך ניגש? הוא היה דור רביעי לאחד הרוצחים ולא ידע זאת. אחריות גדולה היא לכתוב על הפרשה."

"תמיד חששתי מפני דעותיהם של הרבנים. כאשר נאם הרב אונטרמן לכבודי, חששתי פן יתן 'הסכמה' בנוסח ההסכמה שנתן בנו של 'הנודע ביהודה' ל'ביאור' של מנדלסון: הוא שיבח את הדפוס של אנטון שמיד..."

אנשים כותבים לו הרבה מכתבים בנוגע ליצי-

רתו, משבחים, שואלים, משיאים עצות, מציעים
תיקונים ופתרונות אחרים. ואין איש כזה יודע
כי במהדורה שלישית או רביעית באו הדברים
על תיקונם והחסר התמלא. אבל יש גם אחרים.
בחור-ישיבה אחד כתב לו בריתחה כי צריך
לשרוף את הסיפור "שני תלמידי חכמים" באשר
הוא מוציא שם רע לחכמים. לא מזמן כתבה
לו מורה, אשה כבודה, רעייתו של אחד מח"כי
המפד"ל, כי מטעמים חינוכיים מתקשה היא
ללמד את הסיפור לתלמידיה. שנאה וקנאה
כזאת! זו דרכה של תורה? האם אין התורה
מגינה על לומדיה? האמת היא כי במשך כל
הדורות ועד היום הזה לא נוקו תלמידי-חכמים
מקנאה. די לזכור כיצד הרגו אלו את אלו
תלמידי בית הלל ותלמידי בית שמאי, אלפים
בלילה אחד. דווקא תלמידי-חכמים גדולים גילו
עניין רב בסיפור. סיפר לי הרב הרצוג זכר צדיק
לברכה כי פעם אחת חלה והרופאים אסרו עליו
ללמוד. מה יעשה הרב הרצוג? ישחק בקלפים,
יעסוק בדברי הבאי, יילך לראינוע? לילה אחד
בא לידו הסיפור וכל-כך התרשם ממנו עד שבו
בלילה חזר וקראו. השכם בבוקר מיהר אל הרב

ההילמן [חותנו] ואמר לו: קראת? סיפור זה חייב אתה לקרוא."

רש"י עגנון הופתע בשעתו למקרא מאמר של א ב"על המשמר" כי ר' משה-פנחס נפגע כגבר. אבל הדבר ייתכן. "מחבר המסיים סיפורו, ובייחוד לאחר שעברו ימים רבים, אינו מבין יותר מהמבקר מדוע כתב כך ולא אחרת, למה התכוון. הדברים משנים תוכנם, ולא פעם אחת בלבד. אלא מאי? חייב המבקר לחתור לקראת המקור, לקראת החוויה המרכזית שהזינה את הסיפור, לראות את התמונה העיקרית שראה המחבר וצייר. ודווקא זאת מבקרים רבים אינם מבינים."

"כתוב: ומשה לא ידע כי קֶרַן עור פניו. דבר גדול ועמוק הוא. משה רבנו שידע את כל הנגלות והנסתרות — ועל עצמו לא ידע! וכי המחבר יודע מדוע כתב כך ולא אחרת? תחילה הוא זוכר את מקור חווייתו, אח"כ משתכח הדבר ממנו ובכל פעם מוצא סיבות חדשות. אַל תראה יהירות בדברי אם אומר לך כי גם בפמליא של מעלה לומדים כל יום "זוהר" עם

פירוש אחר. הבריות אומרים כי ישנה רק אמת אחת, מחפשים את האמת האחת. אבל האמת היא רלאטיבית, כל דור ודור והאמת שלו. כדאי לך לקרוא את 'סיפורי אלף לילה ולילה' — ספר מעניין מאוד — מה היו אז האמת והמוסר. נו, ובימי-הביניים, והכנסייה, והאינקביזיציה. הכל השתנה היום. העיקר הוא לספר את הדברים כפי שהיו, בלי פניות. זאת ידעו ה י ה ו ד י ם. היכן תמצא עוד ספר כמו התנ"ך בו מסופר על האישים הכל, בלי להסתיר דבר? יעקב אבינו, רמאי כפול ומשולש, הוציא את הבכורה מידי אחיו עשיו, רימה את אביו, רימה את לבן. גם הגמרא אינה חסה על איש. אחי של רב יהודה אומר: אל תקשיבו לדברי אחי! על רב יהודה! וכשאמר ר' אבהו כי מותר ללמד בנות יוונית, אמרו: וכי בשביל שלר' אבהו יש רק בנות מותר ללמד בנות יוונית?"

"והיו אנשי אמת בישראל ששום דבר אחר מלבד האמת לא נחשב בעיניהם, לא כבוד, לא תהילה, לא שלטון, לא כסף. כגון הרבי מקוצק. איש גדול, פילוסוף, ביקש להגיע לאמת ללא שום פניות. יודע אתה כיצד הכיר בו לראשונה

הרבי מגור, חידושי הרי"ם ? בהיותו בראש-
השנה בקוצק ראה כי ר' מנדל אינו מתפלל
מנחה. השתומם מאוד. אמר לו ר' מנדל :
שתיתי ואסורה עלי התפילה. יודע אתה מה
זה, בימים ההם ובמושגים ההם, שרבי לא
יתפלל מנחה ? איש אמת, אבל ידע גם מעלת
עצמו. הוא אמר : מה ההבדל ביני לבין רביים
אחרים ? אחרים הם רביים רק כשיש להם
קהל חסידים, אני רבי גם כשאני לבדי במקוה.
הוא גירש את החסידים מעל פניו, היה מת-
בודד, סגפן, נזיר . . .”

— בזקנתו נשא לאשה נערה צעירה.

”מה יש ? אדם זקוק לאשה. גם לטולדאנו עשו
עוול גדול, שהרי כך נהגו מדורות. אביו של
הנצי"ב נשא בגיל שמונים נערה. אין מתערבים
בעסקי אישות. יודעת אַת, אסתרליין, אנשי
המזרח אוהבים אוויר צח, טבע, יין, הנאות
העולם הזה. הצעירה הזאת אהבה אותו, והוא
לא העז להופיע עמה בחוץ. שניהם סבלו. היום
יושב בארץ צאצא של ר' מנדל, דור רביעי, רבי
בירושלים. אנשי נטורי-קרתא רודפים אותו,

העמידו משמר ליד ביתו כדי שלא יהיה לו
מניין להתפלל. ביקרתי אצלו יחד עם פרופ'
אורבך, והתרשמנו מאוד ממנו. הוא מדבר
במשלים, בצורה מאוד אוריגינאלית. על הרביים
מוויז'ניץ וסאדיגורא אמר: יא, זיי זיינען זער
פיינע יידענעס...".

על השולחן והארון מכתבים, צורות־זואר,
מכתבי-אקספרס. "אינני אוהב לכתוב מכתבים
ואינני אוהב לקרוא מכתבים. עיסוקים כאלה
מקלקלים לי את כל היום. ואם מפסיקים אותי
פעם אחת באמצע הכתיבה אינני מסוגל לחזור
לסיפור. מכתבים מונחים אצלי שבועות וחור-
דשים ואיננו פותחם. ובייחוד מכתבי אַקס-
פרס...".

לאחרונה באו צרות גדולות יותר. הרחוב שהיה
שקט, רועש ומרעיש עתה מהבוקר ועד מאוחר
בלילה — המלון שנבנה בשכנות ואורחיו,
המכוניות וצפופי הנהגים. המזבלה העירונית
מפיצה ריחות-אָימים. כבר פנה לראש-העיר

ומאומה לא הועיל. עכשיו מתלבט הוא בכתיבת כל שורה.

צלצול טלפון.

"בגליון ראש-השנה של 'הארץ' תקרא סיפור שלי, 'בית-המדרש החדש': אַי, אילו הייתי אדם חפשי לעצמי, בלי תלות כלכלית, בלי התחייבויות. אין לי נחת מכתובה לעתונים. אינני אוהב הזמנות, הפרעות, דיחוקים. יש כוח שבפיזור כגון עשיית אַנציקלופדיות, ספר 'ימים נוראים' ו'אתם ראיתם'. יודע אתה ודאי כמה כפוית-תודה היא מלאכה כזאת: מופיע איזה פטפטן, שמירר, נטפל לפרט קטן שאינו מבינו או גונב או מחקה וכותב את הדברים בלשונו העלובה (א אמנם יהודי נצרך לפרנסה, וייסלח לו), ויש כוח שבריכוז. עיקר כוחי הוא בריכוז; ריכוז עצום. אני רואה תמונה לנגד עיני, מתרכז ומשתקע בה, מהלך סביבה מכל הצדדים, עד שהיא שלימות. פתאום מנתקים אותי ממנה, צלצולי טלפון, שליחים: מתי יהיה מוכן? מתי תתן? ואז אני נוהג כאותם חייטים שהכל מזמנינים אצלם בגדים לחג; הם מבטיחים

לכולם ואינם מספיקים. מה עושים? זיי פאסטריגעווען [מאַחים] ואומרים: בינתיים תלבש כד, תבוא אס־ירצה־השם אחרי החג ונשלים את הבגד. אחרי החג שוכחים, והבגד נשאר בלתי־מושלם. ובכל זאת, קרא את 'בית המדרש החדש'. זהו קטע מספר בוטשאטש, 'עיר ומלואה'."

— מחכים לו.

"לא, הם מחכים ל'שירה', זה מעניין אותם. יכול אדם לשאול: סוף־סוף, מה זה בניין בשביל ששה מניינים יהודים? אלא שאת הדברים יש לראות על רקע השלם, כחלק מהספר כולו, ואז הם יתקבלו אחרת. ואף סיפור בודד צריך לראות על רקע יצירתו כולה של המחבר. אסור לו למבקר להתייחס לכל סיפור לחוד, לפרש אותו כאילו הוא דבר בפני עצמו. רילקה לא הסכים מעולם לפרסם שיר בודד, או לתת משהו משלו לאיזו אנטולוגיה."

כשעמד לפרסם את "תמול שלשום" לחצו עליו, על רש"י עגנון, שיהיו שני ספרים, "בלק" לחוד, אבל הוא סירב. „חשוב היה לי להראות את

'בלק' על רקע ירושלים, חוצותיה ואנשיה. רק פעם אחת נכנעתי, לשלונסקי, מחמת כבודו, ונתתי הסכמתי לפרסם את 'בלק' ["כלב חור-צות"] כספרון בספרית-פועלים. היום אני מצטער על כך."

"ולעומת המבקרים המתייחסים לכל סיפור לחוד יש מבקרים המרחיבים כ"כ את היריעה עד שאינם מסוגלים לכתוב על סופר אלא לאחר מאה-ועשרים שנה שלו. בכל סיפור חדש שאני מפרסם מוצאים הם הקשרים חדשים, רמזים ושלוחות לכל יצירתי, ואין לדבר סוף. והרי מחבר עשוי להפתיע מדי פעם גם את עצמו, לגלות בקרבו תחומים חדשים."

"היום מתדפקים על פתחי, יש לי הרבה מערי-צים. יודע אותה, כבוד — היום אומרים הערכה — כולם רוצים, גם אני. לא ייתכן שאדם לא ירצה כבוד, הערכה, אפילו העניו, אפילו הנזיר המח-מיר. אינו מחשיב את דעתו של האפיפיור עליו, מחשיב הוא את דעתו של שוער האפיפיור. כאשר שבתי ארצה אחרי מלחמת-העולם הרא-שונה הייתי אדם נשכח כמעט. לא כתבו עלי,

לא הזכירו, לא החשיבו. ביובל השבעים שלי קיבלתי הרבה מכתבים, וביניהם מאנשים שביטלו אותי בשעתו כעפרא דארעא. עכשיו כתבו כי 'כבר אז ידענו את כוחך הרב'. את האמת אני יודע. כתבתי איפוא לעצמי, וסבור הייתי כי יחיד אני בעולם המעריך את יצירתי. אפילו פעם אחת לא העליתי על לבי את הכתוב: סוף הכבוד לבוא. והנה בא שינוי. אולי תסביר לי אתה מדוע ואיך. לא על-ידי בית-הספר. על-ידי יחידים, אחד פה ואחד שם שלא ידעתי עליהם כלל. אתה זוכר את פגישתנו הראשונה במרחביה? פעם אחת ביקרתי בכפר-עציון, כשהיתה עוד קיימת. אנשים יקרים. כשאני בא לקיבוצים, אני משכים קום, ליהנות מהבוקר. באחד השבילים פגשתי בחורה, אמרה לי: 'מר עגנון, בבית-הספר לא לימדו אותנו את סיפוריך. המורים התייחסו בביטול ליצירותיך. יום אחד נטלתי במקרה לידי את 'שבועת אמונים', קראתי בו בלילה, התעוררתי בבוקר ושוב קראתי ושוב קראתי, לא אכלתי ארוחת-צהריים. עד היום קראתי בספר אולי שלושים פעם. אתה רשאי לשאול אותי על כל משפט, כל מלה, כל

פרט...'. את הטיוטה של 'שבועת אמונים' כתבתי במשך עשרים וארבע שעות, ברציפות, לאחר חוויה גדולה. ולאט-לאט רבו קוראים כאלה, בחוגים שונים. ד"ר איטינג'ון, הפסיכואנאליטיקן, שלא ידע די עברית כדי לקרוא חיבורי במקור, ביקש לתרגם בשבילו את 'סיפור פשוט'. הוא היה נפעם ואמר לי: כיוונת בדיוק לתיאור המחלה, כאילו היית רופא פסיכיאטר. אך לא היית צריך לצרף להירשל, הגיבור החולה, גם את עניין התורשה. די במה שעבר עליו."

שוב שליבוֹביץ. גרשום שוקן שלח אותו מ"ארצו של חמדת", מרומניה.
"אני אדם קיצוני בכל מה שאני עושה. עישנתי בלי סוף, שתיתי בלי סוף. כשחליתי אמר לי הרופא: מותר לך לעשן שש סיגריות ביום. אבל אני הפסקתי לגמרי לעשן. אז — אז. חבל שלא אסר עלי גם את השתייה."

השיחה מתגלגלת לסופרים עברים בני הזמן.
"... צריך אתה לדעת את מקור מרירותו. עניות בימי-הנעורים מגדלת קנאה בלבו של אדם. הוא

מתוך "סיפור פשוט"

יוסל ברגנר

אדם ישר, ומלבד זה כשרון הוא ערך בפני עצמו, ובכשרון מתחשבים אפילו בשמים. פעם אחת סיפרתי בבית הנשיא על רב גדול בתורה אבל אדם קשה, איש ריב ומדון. כשנפטר, לא ידעו המלאכים מה לעשות עמו. לגיהנום אי-אפשר לשולחו — למדן גדול היה. לגן-עדן... לבסוף גזרו: ווארפטס איהם אריין אין גן-עדן [השליכוהו לגן-העדן]... יצרים יש לו לאדם, יצר טוב ויצר רע."

"כשישבתי בצעירותי בגרמניה היה שם סופר אחד, בן אצילים, שקרא את 'העקוב' והתפעל מאוד ממנו. בא לביתי ושר שירי תהילה באזני. אח"כ התחיל לבוא עם נערה יפהפיה, ויום אחד רמז לי רמזים ברורים: מחפבת היא אותך. היא לרשותך. אמרתי לו: לא די שעוררת עלי את יצר הכבוד מבקש אתה לעורר עלי גם את יצר הרע? האמירה עשתה לה כנפיים..."

אני מבחין בספר חדש של עגנון, בלועזית. מתרגמים אותו עכשיו לשוודית, איטלקית, גרמנית, צרפתית ואנגלית. הוא משבח את הגברת הלנה אוטולנגי, המתרגמת לאיטלקית,

אשר למדה אפילו תלמוד לצורך התרגום ושאלה שאלות של טעם. מה תורגם? זה זה, וזה, ובין השאר "קליפת תפוח-זהב" מתוך "ספר ה-מדינה".

— דווקא זה?

"נכון, זה אינו אלא פליטון קלוש ואני מצטער שבכלל פירסמתיו בדפוס. את 'ספר המדינה' לא אשלים, אינני רוצה לבקר את המדינה. יש לנו אֶ מדינה'לה, כה רבים אויביה, וצריך לשמור עליה. היה טעם בקידוש השם עד לימי היטלר, היום — אסור ואסור. רק כדי לומר שיהודים מוסרים את נפשם על קידוש-השם? אבל יש הרבה מה לבקר במדינה, יש שחיתות. ומה אועיל בביקורתי? לא כלום." הנה ידע, יחידי שידע, על מעשה-עוול משווע שעשה פלוני, שחיתות שלא תיאמן ממש. אך כיון שהיה יחידי אשר יכול היה להעיד, אמרו לו: על-פי דין חייב אתה מלקות, שהרי על-פי שניים עדים וגו'. בקיצור, טוביה חטא וזיגוד מנגוד.

"אנחנו דור קטן, ואין כביכול היום מנהיג. את בן-גוריון אינני אוהב, אינני סובל את נאומיו.

הוא פגע בי, ללא כל סיבה — אבל הוא בפירוש
מנהיג. היום אין כאילו מנהיג לדור, הכל
אנשים אפורים. האמת היא כי לכל דור יש
מנהיג, והוא צריך להתגלות. כתבתי על כך
ב"אש והעצים". * גם מנהיג הדור שלנו יתגלה.
יהודים חיכו תמיד לביאת המשיח, והמעמיקים
שבהם אמרו כי הוא נמצא ורק צריך להתגלות.
וזהו פירושה של גאולה."

רש"י עגנון כאילו נעורים קפצו עליו. פניו
רעננים, תנועותיו גרות. אשתו חולה, נסעה
לבנה בבאר־שבע. שכנה מבשלת לו מזה כמה
חודשים. הפעם ארוחה בשניים. נסעד ביחד.

---

* "...כשהיו אבותינו במצרים והיו ששים ריבוא העמיד להם
הקדוש ברוך הוא מנהיג את משה רבינו עליו השלום, ועכשיו
שאנו יותר מששים ריבוא, חס ושלום שהניחנו המקום בלי
מנהיג. אלא ודאי אף עכשיו יש לנו מנהיג, אלא שהמנהיג
הוא בהסתר ואינו נגלה על דורו..." (שלוש שבועות)

"תשתה שליבוֹבִיץ ? לא, הפעם לא של שוֹקן.
הבריות טועים בי, יש לי הרבה מעריצים,
מצנאטים. אנשים רוצים לעשות לי טובות, ובימי
הצָנֵעַ הרבו לשלוח חבילות. גביר אחד מאמרי-
קה, עשיר מאוד, גר בודד בעשרה חדרים, השאיר
לי כסף. יהודי מעניין מדרום-אפריקה היה שולח
לי כספים ; כל שנה ביקר בארץ אבל הסתיר
כתובתו ממני. לבסוף גיליתי אותו והחזרתי לו
את הכסף. הוא התבייש מאוד. שאלתי אותו
מדוע הסתתר בפני. אמר לי : לא העזתי להי-
פגש עמך. ומה היה לו לחשוש ? אתה הרי
מכיר את הליכותי ואת אופן-דיבורי. אני יהודי
פשוט, ואינני יודע לקיים מחיצה ביני לבין
אנשי-שיחי. אינני מכיר היום אפילו משורר
אחד שלא יהא יוצא-דופן, שונה משאר בריותיו
של הקדוש ברוך הוא, מכריז ברבים 'משורר
אני'. X התהלך עם שפמו העבות נטוי כלפי
מעלה, להווי ידוע : משורר. רק ביאליק יצא
מכלל זה. פשוט, עממי, חכם מאוד. ביאליק
דיבר עם האנשים בלשונם, זאת גדולתו. אבל
יש טרדנים המתקרבים אלי ונעשים יותר מדי
היימיש [אינטימיים]. כמו בסיפור הידוע :

תחילה אליהו הנביא, אח"כ זייט-זשע מוחל
[במחילה מכבודך] ר' אליהו, ולבסוף אליה
סתם."

"תחילה מסרתי את החבילות וחילקתי את
הכסף לאנשי המעברות, שחיו בהן בתנאים
נוראים. בתלפיות לימדתי פרק בעין יעקב,
ויושבי המעברה החזיקו לי תודה רבה על כך.
אלא שהנצרכים היו סבורים כי אני גבאי של
צדקה וכי שולחים לי חבילות על מנת לחלקן
להם. כאשר רבו הסקריפטים [חבילות-שי]
התחלתי להחזיר אותם לשולחיהם, ואז באו
אלי האנשים בטענות, עוררו סקאנדאלים. הו-
צאתי כסף מכיסי, נתתי להם, והכרזתי כי יותר
אין חבילות. אין לי כשרון להיות גבאי של
צדקה, לא גבאי בבית-הכנסת ולא עסקן
ציבורי."

"את הקאריירה הציבורית שלי גמרתי עוד
בביטשוטש. היה בחור בעירנו, משה בֶּסְטֶר [?],
אשר השתלט על כל הקלוב הציוני. מה היה אז
בעיירות? בית-המדרש היה כבר ריק לגמרי,
והבחורים הלכו אל הסוציאליסטים או אל
נקבות. לא היה מה לעשות בעיירה. ייסדנו

ביבליותיקה, ומשה בסטר לקח תמיד ראשון
הביתה את הספרים וכתבי־העת שהגיעו. כתבתי
כתב־פלסטר ארוך בחרוזים, בנוסח 'משה בסטר/
לוקח לביתו כתבי־עת בסתר' והדבקתי אותו על
דלת הקלוב. בזאת נגמרה הקאריירה הציבורית
שלי" – רש"י עגנון צוחק מאוד.

"בשנים האחרונות שוב נעשיתי עסקן ציבורי,
ממש חכם־המדינה... נצרכים מתדפקים על
דלת ביתי ואני מטריד בבקשותי אנשים, שרים
וגדולים. לפני זמן־מה פניתי אל ראש־העיר
בעניין משפחה אומללה מטופלת בשמונה ילדים,
ואיש־שכום נענה לי. עכשיו מטריד אני את הרב
גורן: בבית־הכנסת בתלפיות עזב החזן, תאר
לך, כמה ימים לפני הימים הנוראים! כולם
נענים לי ואומרים: אם עגנון פונה כיצד נוכל
לסרב? וזה לא נעים."

אני שואל בדבר פרט קטן ב"הרופא וגרושתו".
רש"י עגנון אינו זוכר, ובמקום זה:

"הרעיון לסיפור נולד בלבי בגרמניה, ברכבת
שהלכה לוויסבאדן. היה קור עז, א קנאקעדי-

קער פראָסט, מהלילות הקרים ביותר שפקדו את גרמניה. הייתי מכורבל במעיל עבה, ומתח-תיו עוד מעיל ועוד בגד. תקף אותי חום כה רב עד שפשטתי בגד אחר בגד — בקרה כזאת! — והחום איננו פג. יצאתי לפלאטפורמה המחברת שני קרונות, נשבה שם רוח-פרצים, רוח-אֵימים, ומאומה לא הועיל. החום הפנימי היה גדול מהחום החיצוני. אחר שנים נתתי את הסיפור לברל כצנלסון, לקובץ 'פפור' [1941]. ברל היה מזועזע: הרי זה עליך ועלי ועל כל אדם מודרני בישראל. כמובן שלא נתכוון אישית. "חופת דוידים" יש לה היסטוריה אחרת לגמרי. סיימתי את מחצית הסיפור, ראיתי את כל ההמשך לנגד עיני — ובשום פנים לא יכולתי להמשיך ולסיים. כתבתי ומחקתי ושוב כתבתי וחזרתי ומחקתי, והדברים יגעים. וכך שבועות על שבועות. לילה אחד נרדמתי והנה שומע אני את כל הסיפור על המשכו, בחלום. התעוררתי, העתקתי את ששמעתי בחלום, מלה במלה, לא היה צורך לשנות דבר. ממש כך אירע לביאליק, ועוד אספר לך. בכלל, אדם כמוני רואה הרבה חלומות ודברים מוזרים בהם. לפני כמה ימים שמעתי

בחלום: 'אשת יונה עלתה לרגל', ככתוב
בגמרא.* מה הכוונה?"

הגיעה שעת ארוחת-הצהריים. נאכל במטבח.
מטבח לתפארת, כל אשה בישראל היתה מת-
קנאת בו. רחבי-ידיים, אריחי חרסינה, ארונות
גאים, כלי-שולחן וכלי-בישול נאים. ניכר כי יד
נבונה קבעה בו סדרים.
"כל ימינו חיינו בצניעות ואסתרלין והילדים
התרגלו לחיים כאלה. ויודע אתה גורלה של
אשה יהודית: הבעל משתעשע עם אורחיו,
מבלה בנעימים, והיא טורחת במטבח, מגישה
כיבוד, לכל היותר תשב שעה קלה עם האורחים.
אסתרלין קיבלה הכל באהבה. היא איננה
דתית, בנעוריה ספגה רעיונות ניצשאניים ופרוי-
דיסטיים, שומרת מצוות במידה שדי בה לא
להרגיז אותי. היא בעלת מידות נעלות, מצניעה
לכת, סולדת מראווה. פעם אחת הוזמננו אל
וייצמן, וחלתה. הוזמנה ביחידות אל בובר —
וחלתה."

---

* הנוסח המלא, עירובין צ"ו ע"ב: "אשתו של יונה היתה
עולה לרגל ולא מחו בה".

רש"י עגנון טורח סביב ארוחת־הצהריים. אני מציע את עזרתי: עובד־מטבח ותיק אני במשקנו. "לא, אתה אורחי." הוא זריז מאוד, ביד בטוחה, כבקי ורגיל, בתנועות אֶלגאנטיות ומכוונות היִשר־לתכליתן, בלי לבזבז אחת מהן, עורך את השולחן, מגיש מנה ראשונה, מחלק את המנה העיקרית לשתיים ואת התוספות מקבץ בתל נאה, שופך את המרק לצלחות טיפה אחת לא ניגרה. הוא מברך בקול ואני עונה אמן אחריו. בסוף הארוחה שעה להפצרותי והסכים כי אשטוף את הכלים, ואף הוסיף הערה מקצור־עית כי בירושלים המים אינם בשפע. אני ליד הכיור, והוא מנגב ומחזיר כל כלי למקומו. אגב ניגוב, מהורהר:

„והלילה חלמתי חלום, אני נמצא במקום בלתי ידוע לי ובין אנשים בלתי־מוכרים. אני רעב. מכינים לי ארוחה דשנה. אני משתוקק לאכול ונזכר כי ליל תשעה־באב הוא. אבל הרי כולם אוכלים, ואולי רק ז' באב הוא? אני מחליט לאכול וברגע האחרון נרתע, שמא ט' באב הוא. איזה חלומות משונים חולם אדם כמוני.”

”מה נשמע במרחביה? בקיבוצים?”

אני מספר מה שמספר, ובין השאר על השינויים
הרבים שחלו בקיבוצים במשך השנים, ואגב
גררא מפליג לימי גדוד העבודה.

„הכרתי אנשים מגדוד העבודה, גם את אַלקינד.
אדם יפה, פנים נזיריים, דמות של סגפן. ולמה
בא אלי? הוא טרח להעלות ארצה את אחותו
אשר ישבה שנים בבית-סוהר סובייטי בעוון
פעילות ציונית. כשנשתחררה, הצליחה לעלות
ארצה — ובו בשבוע ירד אַלקינד לרוסיה.
טראגדיה. אַלקינד היה אידיאליסט גדול, יליד
מינסק. אביו היה רב וסוציאליסט, עשה טובות
לבריות והיה מאוד אהוב עליהם. כשהיה מופיע
בשוק קמו כל התגרנים והתגרניות לכבודו. פעם
אחת עזר לקצב, שריננו על הכשרות באטליזו,
בזה האופן: טעם כזית מהבשר והנקניקים
שבאטליזו והכל התחילו לקנות אצלו.”

מאַלקינד לברל כצנלסון, לראשי הפועלים בימי
העלייה השנייה, לשפרינצק, בן-גוריון. "שנים
לא חיפבתי את בן-גוריון, אבל תמיד ידעתי:
הוא הקים את המדינה. לפתע-פתאום בא
לביתנו, בלי להודיע קודם על בואו, ושקענו
בשיחה. רק אחרי שעתיים נזכרתי כי לא הצעתי

לו כיבוד, ומכאן תבין כמה נמשכתי אחר השיחה. אפילו אסתרליין, היא, שכחה, כ"כ היתה מוקסמת ממנו. לא בגלל שמו הגדול. על מה דיברנו? לא על ספרות, אף לא מלה אחת על פוליטיקה. על אישים בהיסטוריה היהודית. ידיעותיו אינן רבות, אבל חוש עמוק יש לו. תופס מהר."

"בן-גוריון הוא היום היהודי המפורסם ביותר בעולם, לאחר מותו של איינשטיין ולאחר ש-בובר הלך לעולמו. בובר נערץ בעולם הגדול אבל בארץ-ישראל לא הצליח. חבל מאוד." הם היו ידידים במשך חמשים שנה, וכשנתמנה בובר לפרופסור בפראנקפורט בא קודם-כל לרש"י עגנון לספר לו ולהיוועץ בו. יעץ לו להתחיל ברמב"ם. ישבו שניהם ולמדו פרק ברמב"ם. כתב לו X כי בובר יישכח למחרת מותו. דבר זה מצער מאוד את רש"י עגנון.

"יהודים שוכחים מהר את סופריהם, תכונה יהודית מובהקת. כתב פעם אנטישמי אחד כי במות סופר יהודי בשפה לועזית מיד נשכח הוא ונשכחת יצירתו, ויהא פופולארי כפי שהיה. ובאמת לא נשאר זכר ליהודים בספרות. מי

מתפעל היום משניצלה, וואסרמאן, סטפאן צווייג, פויכטוואנגר? בצעירותי הבעתי באזני ברנר התפעלותי משניצלה ומוואסרמאן, והוא צחק: 'זיי מעגען ביי דיר אין חדר געהען' [הם צויכים ללמוד ממך]. אז נזדעזעתי. ואצלנו, סבור אתה, זה אחרת? הרב יהודה לייב לנדא, לשעבר רבה הראשי של דרום-אפריקה, כתב פעם דראמות תחת השם הילל בן שכ"ר, אמר לי: בימיו של סבא העריצו את נפתלי הירץ וייזל, אח"כ את שלום הכהן ואת שלמה לווינזון, אח"כ את לטריס ואח"כ את אד"ם הכהן, ובימיו של אבא את יל"ג. כולם נשכחו ואין דורש להם. כן, יש קדושה לשעתה. אנחנו הערצנו את ביאליק. אמור לי, מה יישאר מביאליק? *

---

* "...ובחורים משכימים לפתחם ומסיחים באחד-העם וב-מנדלי ובביאליק ובחילופי הטעם בספרות ובשירה. כשהיו אבותיהם צעירים נחשב יל"ג לראש המשוררים העברים, וכשהיו אבות-אבותיהם צעירים נחשב אד"ם הכהן לראש המשוררים העברים, וקודם לו לאד"ם הכהן מוסכם היה שנפתלי הירץ וייזל הוא ראש משוררי כל שיר. עכשיו נזדלזל וייזל ואדם אינו זוכר את אד"ם, ואף את גורדון גרדו מלבם. וכל פה פועה לית מאן דפליג שאין משורר

"הרוגאוויצ'ובי היה אומר לכל אדם 'עם הארץ',
אך משנזדמן לשיחה עם ביאליק קבע: ער קען
לערנען [הוא למדן]. כשיצא ביאליק לשעה קלה
מהחדר, אמר הרוגאוויצ'ובי: וויזט אויס אז
די וועלט דארף האָבען א גראמען-מאכער אויך..."
[כנראה שהעולם צריך גם לעושה-חרוזים].

אני משתדל שלא לחרוג מתחומיו של רש"י עגנון
שבעל-פה. אבל יש משהו שעלה מכתלי-דבריו,
דברים שלא נאמרו עד גמירא, ונטלתי לי רשות
למסור (ולפרש) גם אותם.

מצאתי כתוב כי אליעזר מאיר ליפשיץ אמר לו
לעגנון הצעיר: עליך לגמור בדעתך מה אתה
מתכוון להיות, למדן או מספר. ש"י עגנון הכריע
לצד הספרות וזו נתברכה מלמדנותו. אך אין
דומים, כידוע, עלם בזינוקו, גבר בגברותו וזקן
בזקנתו. בשנות הזיקנה, השיבה והגבורות —

כביאליק. אבל הזמנים משתנים, ומפעם לפעם, משתנה
הטעם, ואפשר שיקום דור חדש שלא יטעם כל הטעמים
שאנו טועמים בביאליק... " (ת מ ו ל ש ל ש ו ס, עמ' 255/6).

ורק בהן הכרתי את רש"י עגנון — עשוי היה בעל אוזן הקשובה לשיחו לקלוט נימות מוזרות ואף לשאול את עצמו האמנם היתה הכרעתו הכרעה סופית שאין אחריה הרהור ובדל-הרהור. רבות מחשבות בלב איש משיעור קומתו של ש"י עגנון ובעל פנים רבות כמותו.

פעם אחת אמר לי, כמסיח לפי-תומו: "ה-ספרות העברית התפתחה בדרכים אחרות לגמרי מאשר ספרויות של עמים אחרים. להם היתה תחילה ספרות שבעל-פה ואח"כ צמחה אצלם ספרות של ממש. ואילו אצלנו היו תורה ומשנה וגמרא ומדרשים ומקומה של הספרות היה בלתי לגאלי...". — דברים מוסכמים על הכל, אלא שאמירתם בקשר לספרות העברית החדשה נתנה מקום לפירוש כי הוא תוהה — תהייה לשעה? — על עצם לגיטימיותה של הסיפורת במסגרת תרבות ישראל רבת-הדורות. הוא לן בעמקי הדורות, מ'אתם ראיתם' ועד 'שירה', שלושת-אלפים-חמש-מאות-שנה בשיגרת לשוננו. מה היו לו שלושה-ארבעה דורות של "ספרות יפה"? פסיעה אחת במהלך הארוך. נשכחו נפתלי הירץ וייזל ויל"ג ואד"ם הכהן, "מה

יישאר מביאליק", מה יישאר משמואל יוסף
עגנון? הוּא, שבמרוצת השנים נזדהה יותר-
ויותר עם יצירי-רוחו, למי היה קרוב יותר,
לסופרי ההשכלה — אשר שימשו לו כמעט רק
חומר לאנקדוטות — או לרוגאוויצ'ובי?

רש"י עגנון לא מאס חלילה לשמוע שבחי
יצירתו, לא דחה חלילה מפניו את משבחיו,
כיבד את מכבדיו וגו'. אבל אותה שעה ענתה
בו הכרת-פניו כי אוזן שומעת לחוד ועין שוחקת
לחוד, נהנה ומבטל, מבטל ונהנה, אירוניה
ואירוניה עצמית. אסתכן אפילו לומר כי יש
וחשודה היתה בעיניו ההתלהבות ליצירתו,
כביכול "העולם" טועים בו ויום אחד עשויה
"האמת" לצאת לאור-עולם. לא אחת הייתי יָד
לאי-בטחונו הרב וחשתי כי צריך הוא לקוראים
ולמבקרים שיחזקו את לבו. מכל מקום, ודאי
הדבר כי יחסו ליצירתו היה מולטיוואלנטי:
עצמו היא לו, נכרית היא לו. גם זה פן אחד
מפניו.

רב-אמן — ומסגרת התייחסותו הראשית אינה
הספרות היפה כי-אם הספרות התורנית. "רק

לימוד דף גמרא אינו ביטול זמן. "תלמיד-החכם והרב היו לו דמויות-מופת והאוטוריטות החברתיות והרוחניות, ובדעתם באמת התחשב. בברכתו למברכיו לרגל קבלת פרס נופל הציב בראש הרשימה את, "רבותינו הגאונים", ראשי-ישיבות, גבאי בתי-כנסת ובתי-מדרשות, אחריהם את "שרי ישראל ושרי צבאות ישראל", ובזנב הרשימה נגרו סופרים ודומיהם. הוא, החכם, התעלם מהחיוך (לפחות) המתבקש למראה גבאי בתי-כנסת ובתי-מדרשות שהם ראשי-המחותניים בשמחת הפרס הגויי. הוא היה מדבר בחמימות על כמה מידידיו הקרובים, גדולי מדע היהדות בזמננו, אבל ניכר היה כי חילוניותם, הקונסטרוקציות המחשבתיות שלהם, כלי-ניתוחם וכלי-בניינם הם לו זרים, לא מ,"שורשו". בהתפעמות דיבר על הרב קוק (,"זכר צדיק וקדוש לברכה"), על הרב הרצוג, על הפרופ' ביאלובלוצקי, נוחם עדן, ושבחים העתיר על ידידיו המלומדים, יבל"ח, גדולים בשיעור-קומתם כקודמיהם — העוסקים כולם בתלמוד. מוד. "יהדות היא יהדות התורה, להוסיף אפשר גם גמרא. וזה הכל." כמה גאה היה על

מתוך "ספריהם של צדיקים"

יוסל ברגנר

ספרי-הכינוס שלו, 'ימים נוראים' ו'אתם ראי-תם'. "חשובים הם בעיני יותר מכל שאר יצי-רותי." ואל תאמר: משמידלדל מעיין היצירה פונה סופר ל"כינוס"; את "ימים נוראים" חיבר כשהוא עדיין במלוא כוחו היוצר.

אנשים רבים נקרו לו בדרכו, ואף סיפר לי על קצתם. מהם חכמים מהם פקחים, מהם ידענים גדולים, מהם חריפים וזריזים, מהם סופרים ומבקרים ואמנים מוכשרים, מהם אי-שים רבי-פעלים או רמי-מעלה. הוא היה מגדירם הגדרות שנונות, או עוקצניות, לפעמים ציון ענייני של סגולות אנוש ומיגבלותיו. הוא העריך כשרונות ובעלי-כשרונות, אבל לא התפעל מהם. דמויות-המופת שלו בשיחה היו כדמויות-המופת שלו ביצירתו, לגרוע סופרלאטיבים: ישרי-לב, אנשים הנושאים את נפשם למה שלמעלה מהם, אדישים ל"קניינים המדומים", ענווים. ודוק: שלומי-אמוני-ישראל וכופרים-בעיקר כאחד. בכל שיחה שנייה — הרבי מקוצק; הרב זוננפלד, יריב קשה לציונות וליישוב החדש, שבביתו ביקר ולא מצא שם אלא ארון-ספרים ורהיטים מעטים, החיוניים ביותר לאדם; הרב קוסוב-

סקי, בעל הקונקורדאנציה למשנה, הממית עצמו באוהלה של תורה. בהמיית-לב דיבר על רעז יוסף חיים ברנר "שלא דאג כלל לעצמו"; אלקינד, הקומוניסט, הסגפן, הקנאי; אנשי כפר-עציון "הצנועים, חלוצים אמיתיים". על X, אשר על דעותיו הקיצוניות חלקתי, אמר לי: ". . . אפשר אתה צודק ואפשר אינך צודק. אבל אדם זה יודע לשלם מחיר. הוא חי על סף הרעב, ואילו ויתר למו"ל על כמה שורות היה זה שוקל על ידו רבבות ל"י. ו-X איננו מוותר." והרי רש"י עגנון ידע היטב-היטב יצרי לב אדם, ידע כי לנזירות נוטים בד"כ בעלי יצרים עזים שעניינים מסובכים להם בינם לבין עצמם ובינם לבין קונם.

בדברי תשובתו למברכיו במסיבות (והן היו רבות) שערכו לכבודו אישי-הצמרת ומוסדות-הצמרת במדינה, היתה כלולה תמיד — חוק ולא יעבור — הצהרת עניוה נוסח "קטן אני מאוד בעיניי" (כך גם בנאומו בקבלת פרס נובל, לפני קהל זר) והעברת כל הכבוד והיקר שניתנו לו — לאחרים, מהקדוש-ברוך-הוא ועד למסו-ביס-באולם. קהל השומעים, מדושן-עונג מחכ-

מתו, חידודיו, ניסוחיו, היה צוחק מלוא־הפה וראה את ההתענוות כאחד מכללי המישחק העגנוני, נוסח קדמונים, ספרות שבעל־פה. אבל במקום בו אתה מוצא "דיבוק" של התענוות ראוי לחפש גם דברים שבין אדם לבין עצמו, כמיהה (לפחות) לענוותנות־אמת, הוקרת ה־ענווה שכה נדירה היא.

הוא ידע יפה את הבעיה: "...נאמר במשה רבנו עליו השלום והאיש משה עניו מאוד מכל האדם אשר על פני האדמה, שמא היה משה רבנו הולך אצל כל אדם ואומר לו אתה גדול ממני, אתה צדיק ממני, אתה חסיד ממני, אתה תמים יותר ממני, אלא משה רבנו עליו השלום נוהג היה כדרכו, וכל חשבונותיו שהיו לו עם קונו היה מחשב בינו לבין קונו" (בינו לבין קונו, ב"האש והעצים").

להוציא שנים מועטות, לא ניכר בו שמץ זיקנות. גבר חזק, חיוני להפליא לפי גילו, זריז־תנועות, מקלו בידו היה צועד קילומטרים בחוצות ירושלים, בצהריים ובלילה. אבל משיחה לשיחה נטו דבריו יותר ויותר אל ימים רחוקים וגברה

האדיקות במצוות. כבר לא ישב בגילוי-ראש בביתו, כיפת-הראש רחבה, נתארך משך התפילות והן נאמרו ביתר כוונה ובקול רם יותר. כשהיה מזכיר שמו של רב או של קרוב-משפחה שהלכו-לעולמם, סיפח לו באורח-קבע "זכרונו לברכה" ולימים העלה כמה מהם במעלות הצדיקות והקדושה — זצ"ל וצוק"ל, ורב-והלכו "אם ירצה השם" ו"ברוך השם" ו"בלי נדר" וכו'. ופחתו חידודיו.

כמעט אתה אומר: יראת-השמים (והגיל) הטו את הכף גם ביצירתו. לצד ההאגיוגרפיה — או לצד הסארקאזם. פחתו הראפינאמן, ריבוי-המשמעויות, חכמת האמצע, האירוניה — סגולות ספרותיות יקרות.

רבים חשו בזאת.

פעם אחת נזדמן לי לשהות במחיצתם של אנשים להם "ההווי העגנוני" — אמנם שלא כנתינתו הראשונה — אינו "ספרות" בלבד.

ירושלים, שעת ערבית. הלכתי אל מי שהלכתי, והנה קוראים לי מאחת המרפסות. הקול המופר. בעליו יושב בחבורת נשים וגברים. מה הוא עושה כאן? מת ד"ר לאוטרבאך והולך הוא לקיים מצוות ניחום-אבלים. בדרך סר לבית ידידים. אני מתוודע למסובים: בעל-הבית המו"ל, אשתו המורה, ראש-ישיבה ורע-ייתו. שעת תפילה היא, ובזה אחר זה פורשים הגברים לחדר פנימי ו"חוטפים" מנחה. רש"י עגנון יוצא לדבר-מצוה, ואנו עומדים לכבודו ומבטיחים כי נחכה כולנו לשובו.

בעלת-הבית הנחמדה מגישה לי כיבוד, ואני אינני נוגע בו. היא חוזרת על הזמנתה בשנייה ובשלישית. אני: לא נוח לי לאכול כאן; בגילוי-ראש, ללא נטילת-ידיים, לא תפילה, לא ברכה. "אין דבר; אנו אנשים ליבראליים." אני מגן על עברי: אל תראוני גוי מבטן-ומלידה. ייסורים עברו עלי עד שנתפקרתי. ואפילו אז לא הייתי מסוגל לעבור עבירה — עד שקיבצתי עשר עבירות ועברתי אותן בבת-אחת, בסיטונות.

שתיקה לא נעימה, איש אינו מתפעל מסיפורי.

אומר ראש־הישיבה : אספר לך דבר. ראש־ישיבה פלוני היה אומר : כשאבוא לעולם־האמת והמלאך גבריאל ישאלני למעשי בעולם הזה, אתעניו ואגיד : מצוות שעשיתי אין להן טעם, מעשים טובים שעשיתי אין להם ריח... יענה המלאך גבריאל : תנוח דעתך, ראש־ישיבה, גם עבירות שעברת אין להן טעם וריח...

אני נהנה מאוד מהחידוד, האווירה נעשית חופשית יותר, ואנו משוחחים על כפר־עציון, הישנה והחדשה, "מה יהיה עם השטחים", עסקי מפלגות, משהו על ספרות, כמובן על עגנון. בעל־הבית, שהיה מקורב לרש"י עגנון, מספר על מעשי־צדקה שלו. שיחה טיפוסית של גוברין יהודאין בארץ הזאת, בעיר ובכפר, לאחר מלחמת ששת הימים.

רש"י עגנון חוזר לאחר שעה קלה. בניו של הנפטר עדיין לא הגיעו מחו"ל, ועל־כן דחו את הקבורה. אני תמיה : הלנת־המת מותרת בירו־שלים ? מסתבר שהזמנים נשתנו, וחברה קדישא אינה מקפידה. לא זו בלבד : היום הולכים הבנים אחרי ארונו של האב. רש"י עגנון מספר

על מנהגות עתיקים — עוד מלפני השולחן
ערוך — שנשתמרו בקצת קהילות ישראל עד
אתמול, מנהגי הקפות, "סליחות" מיוחדות
שנאמרו רק בגרודנו, אנשים המקצרים בפיוטים
ואנשים המאריכים בהם, נסחי תפילה. בברלין,
במלחמת-העולם הראשונה, היה לו יאָרצייט
לאביו זכר צדיק לברכה, הלך לקלויז של חסי-
דים והתפלל מסידור האר"י. בא חסיד זקן
ואמר: גיטס עם א יידישן סידער... [תנו
לו סידור-תפילה יהודי].

הליל רד, ועם החשיכה הכל משתנה. רש"י
עגנון, המארחים והאורחים החביבים, נעימת
הדיבור. הקולות נמוכים יותר, כממתיק-סוד,
חגיגיים, העיניים נישאות תכופות למעלה. ציר
השיחה — שעתם האחרונה של חסידים ואנשי-
מעשה. ראש-המדברים הוא, כמובן, רש"י עגנון.
ומעשה בחסיד, משיירי חסידי קוצק בירושלים,
אשר לפתע-פתאום, בשבתו בחבורה, הרגיש כי
קרובה שעתו למות. אמר: עס הייבט זיך אָן
די קונץ [העסק מתחיל]. אמרו עמו וידוי, סיים
להתוודות והכריז כי נותרו לו איזה רגעים
ורצונו לקיים עוד מצוה אחת, אחרונה. מה

מצוה יכול אדם לקיים במצב זה ? מצוות כיבוד-
אב, יזכיר דבר-תורה שלמד מאביו. סיפר מה
שסיפר, והוציא נשמתו בטהרה.

הכל נאנחים.

האור נדלק, האפלולית נסה.

רש"י עגנון שואל את הרב מה מלמד הוא בישי-
בתו. זאת וזאת, וגם שיעור במוסר. עכשיו ה-
כוזרי. "זה מיותר. ללמד צריך תורה — וגמרא.
כל השאר בלתי-חשוב".*

לעניין זה חזרנו בטיולנו בחוצות ירושלים.
הפרס, האורחים הרבים, מחלת אשתו, ניתקו
אותו מהעולם והוא מבקש לשמוע חדשות. בין
השאר סיפרתי לו על חוברות "שדמות" ו"פת-
חים" ועל התעוררות דתית אצל כמה צעירים
חשובים ו"חיפושי אלוהים" שלהם. רש"י עגנון
מבטל התעוררות זו מכל וכל. "יהדות פירושה
קבלת-עול, עול מצוות, חיים במצוות ולא

---

* "...הוא שאני אומר לאותם שמניחים את הגמרא מפני
מוסר, מוטב שתלמדו דף גמרא, שאם למוסר אין ספר מוסר
יפה מספר התלמוד, ובלבד שלומדים לאמיתה של תורה..."
(קורות בתינו, דלתי לאורח אפתח, ב,,האש והעצים").

התחמקות מהן. יהדות היא יהדות התורה,
להוסיף אפשר גם גמרא, וזה הכל. לא פילון,
לא יהודה הלוי, לא הרמאן כהן ולא פראנץ
רוזנצווייג. על זאת התווכחתי כל ימי עם בובר.
הם הופכים את היהדות ל'פילוסופיה', כל אחד
על-פי דרכו, עושים להם את החיים קלים. וזהו
הניגוד הגמור ליהדות-של-תורה. כיצד אמר
הרמאן כהן? די קרלה וולן און גליקליך זיין"
[הברנשים רוצים להיות גם מאושרים].

מצוות — ואני חוזר על החידוד של ראש-הישי-
בה, דברי פי חכם חן. רש"י עגנון צוחק מאוד,
נהנה מאוד, מתפלא: "ואני לא שמעתי זאת עד
היום? סבור הייתי כי יודע אני כבר את כל
אלה."

כשנתפשטה בארץ הידיעה כי קיבל את פרס
נובל, היתה הסתערות על ביתו, מאות אנשים.
"עייפנו מאוד. שלחו לי פרחים בכמויות כאלה
עד שהיה צורך בשני קרונות כדי לסלקם. מתל-
אביב, מחיפה, מפאריס, מאמריקה. למה הבזבז
הזה? אני אוהב פרח הצומח בגינה, מחובר
לקרקע, זה מקום גידולו הטבעי. אדם נרכן

אליו, מריח, מלטף. אבל תלושים? טירחה בעלמא."

"מעמד שטוקהולם היה יפה מאוד. מלך שוודיה אדם סימפאטי וחכם. בירכתי אותו ב'הנאותן חכמה ותשועה למלכים...'. כפי שכתבתי לך משטוקהולם. אסתרליין עשתה רושם גדול. ראשה ממשלה עזב בסעודה המלכותית את רעייתו והזמין אותה. היו רבנים גדולים בשוודיה, אבל איש לא שמע שם מעולם את המלה כשר. אני עשיתי לה פומבי. אפילו בצירות ישראל, בקבלת הפנים, הרגיעו אותי שהפירות כשרים."

בארצות-הברית קיבלו אותו בכבוד גדול, איכסנו אותו במלונות-פאָר עין-לא-ראתה, באולמות רחבי-ידיים העשויים להכיל גדוד שלם — ורש"י עגנון צוחק צחוק של הנאה, של משובה, כמי שעולל תעלול עליז. כאשר פרצה מלחמת ששת הימים הפסיק את מסעותיו ומיהר לחזור הביתה. ושוב לא נותנים לו מנוח, מטרידים אותו בלי הרף ואינו יכול לכתוב. המדינה מזמינה אותו לכל מאורע חשוב מאוד, שולחת

אליו אנשים שהיא מעוניינת בהם. גם גרמנים באים. "אחרי השואה סירבתי להיפגש עם גרמנים ולשוחח עמהם. עתה הפציר בי משרד־החוץ כי אארח בחורה גרמנית יחד עם בעלה. היא באה מלאה חששות, בצניעות רבה. אשה זו היא בעלת כשרונות מיוחדים, הַלְזֶהֶרִין, רואה־מרחוק ועוד דברים כאלה. פעם אחת שכבה בבית־חולים, נזדמן לה סיפור שלי בגר־מנית, התרשמה ממנו ומרחוק, מגרמניה, תיארה בפרוטרוט את העיר והרחוב והבית שאני גר בו. במשך כמה שעות — יסלח לי אלוהים — לא נתתי להם אפילו קצת מים. אח"כ הצטערתי מאוד. מה לעשות."

ולפתע :

"הרבה מעריצים, הרבה רעש, וידידים מעטים כל־כך. אני חש בדידות גדולה. אני בודד מאוד."

הוא איננו מאושר אחרי קבלת הפרס. למעשה אסור לו לברך עליו, באשר הדין אומר כי מברכים רק על השלום. אשתו חולה מאוד, ו"אנשי אגודת ישראל יורדים לחיי. הם מאשי־

מים אותי כי אני מוציא יהודים לתרבות רעה,
לאפיקורסות...”

— מפיהם אתה חי? הם מבינים בספרות,
ביצירותיך?

”הם מאשימים אותי כי באחד מסיפורי שרתי
שיר תהילה לישו הנוצרי! אני! והדברים
מתגלגלים מעתון לעתון וכבר נוטה אני לנצרות
בעיניהם! ודווקא עכשיו מתקיפים אותי גם
מבקרים. אני אדם רגיש מאוד, זוכר כל פגיעה,
ומי שמציק לי אין לי עוד עניין בו. ומשונה
שעל X אינני כועס ואינני נפגע מדבריו. אומרים
עלי כי אני אדם אָגוֹצְנָטְרִי, אבל זו רק אמת
חלקית.”

מדוע אינו מסיים את הסיפור המצוין,,הזי-
ווג”?

כי הפסיקו אותו באמצע כתיבתו. וכשמפסיקים
אותו באמצע כתיבת סיפור, ואפילו בסיומו —
הקץ ליצירה.

רש"י עגנון מודיע לי כי מצא בתוך הגמרא פתק ובו כתוב כי רשאי אני לבוא אליו כל אַימת שארצה.

באתי. ישב יחידי ב"גינה", מכונס בתוך עצמו, נשען בשתי ידיו על מקלו. רק זה נפרד מ"ראש האזרחים של שטוטגארט וכל וירטמפּרג." אנו עולים לביתו. לא חל בו כמעט שינוי גם אחרי קבלת הפרס; אותה צניעות עצמה, לכל היותר: רופדו כמה כיסאות. בשמיכות. אולם שינויים ניכרים חלו בבעלי-הבית. גברת עגנון בשמלה נאה מאוד, עיניים נויגות וחיוך רפה, תשושה מאוד, שותקת מאוד. רש"י עגנון רענן, אָלֹק־וונטי מאוד, מונולוג חסר-הפוגות כמעט. "מח-שבתי כל-כך מהירה עד שאני מניח כי איש-שיחי מבין למה התכוונתי בלי שאגמור. כבר סיפרתי לך זאת וזאת וזאת... היש עוד דבר שלא סיפרתי לך? הרי אני חוזר על עצמי בלי הרף. שלוש פעמים כתב עלי X בכתבתו ב'על המשמר' כי אני אָגֹצְנֵטְרִי. ובכל זאת אני אוהב אותו. איש תרבות, מבין דבר."

אנו אוכלים ארוחת-ערב "ביתית", שהוכנה כולה בידי בעל-הבית. הוא שותה הרבה, ועל כל מאכל לחוד — ברכה. את ברכת-המזון מברך בקול רם, בעצימת עיניים, בנענוע-ראש, מטעים כל תיבה, בהנאה. הוא גם "רד" יותר, משהו מההתרפקות על זולתו, משתפו בעיניים אי-שיים קלים, מספר על מחלת אשתו, על בתו אמונה וסיפור שכתבה, אמצאה שהמציא בנו חמדת. המכתבים (והם רבים) פתוחים, והוא קורא לי תוכן מקצתם: ברכות שאיחרו לבוא, בקשות של מוסדות ושנוררים לנדבות (,,תררו-מות"), מכתב-הזמנה מגברת אחת לחתונתה ונאמר בו "אל תהי כלה קלה בעיניך...". "ללכת או לא ללכת? היא רואה אותי כאיש קדוש. אני קדוש...". — צוחק.

מחתונות לשידוכים. "הרבי מאוסטרובצה בן-עניים היה, מכר כעכים בילדותו. אח"כ נתגלה כעילוי. בא עמו אביו לר' חיים צאנזר ורצה להשתדך עמו. בחן אותו ר' חיים בגמרא והילד ענה ברב חריפות. הלך הרבי למקוה ובשובו ממנה אמר: עתה אבחון אותך שנית. אמר הילד: ואני אבחון את המחותן. השתומם

הרבי. אמר הילד: אין בוחנים את המחותן
באשר בחנו אותו לפני חתונתו ועמד במבחן.
אף אני עמדתי במבחן, ואם רוצים לבחון אותי
שנית מן הדין לבחון שנית גם את המחותן
שמה שכח תלמודו. אמר הצאנזר: לך לקוצק!
שם מקומך."

האם יצאו ספרים חשובים? אני מגיש לו ספר-
כיס; מסתבר כי כבר החזיק אותו בידי. מתפעל מהמשפט הפותח את הסיפור "... שמע
כי בנובוגרודק שחטו את יצר הרע". שולחים
לו הרבה סיפורים ושירים, אבל חסרה לו הסב-
לנות לקראם. הוא מדפדף בספר, לפעמים
מתעורר למקרא משפט חריף או שורה טובה
בשיר, ואפילו אלה מניח מידו. "רק לימוד דף
גמרא איננו ביטול זמן."

היתה עמי חוברת המוקדשת לספרות ובה שני
חיבורים על יצירת עגנון. הסבתי תשומת-לבו
אליהם. כן, שלחו את החוברת. לגבי החיבור
האחד משך בכתפיו, תנועה שניתנה להתפרש
"לא קראתי" או "לא הבינותי בו מאומה."
בחרתי בפירוש השני ואמרתי: חז"ל אומרים
כי בשעה שמשה עלה למרום שמע כיצד דורשים

תלייתלים של הלכות על כל קוץ בתורה
שהוא קיבל, ולא היה יודע מה הם אומרים.
חיך רש"י עגנון, בעגמימות.

שיבחתי את החיבור האחר, פרשנות ל"עידו
ועינם". התרתח רש"י עגנון, כלל שלא כדרכו:
"ליחס לי רעיונות וכוונות כאלה, שלא היו
ולא נבראו! מילא, מבקרים טועים תכופות,
אבל דבר כזה, שאני כופר ביהדות התורה!"

הטיתי את השיחה לחיבור אחר, למחבר אחר,
בכתב-עת אחר. לשוא. רש"י עגנון הולך במס-
לולו שלו.

"אדם זה כותב כי אני הושפעתי מתומאס מאן.
ספר אחד ויחידי קראתי משל מאן, הפודנברו-
קים. מצא חן בעיני, אך די לי בו. המבקרים
מדברים על השפעות ואינם מבינים כי יש מספר
השואב הכל מעצמו, מעולמו הפנימי. אספר לך
מעשה שאירע בי בברלין ב-1923 או 1924. שני
סיפורים שלי ניתרגמו לגרמנית. שנה לאחר-מכן
פתחו את הגניזה של גוטפריד קלר (זה היה
סופר גדול!) — עפ"י צוואתו אסור היה לפתוח
את הגניזה עד אותה שנה — ומצאו סיפור שלא

נתפרסם בחייו והדומה מאוד לסיפור שכתבתי
אני. היה ברור כי לא לקחתי ממנו ולא הוש-
פעתו ממנו. באו אלי לחקור כיצד ייתכן הדבר.
הא לך השפעות. לי יש תיאוריה משלי בעניין
זה.

אמשיל לך משל: לביתו של השר, באחוזתו,
באו אורחים, מהם אנשים משכילים. ליד ה-
שולחן הערוך מספר אחד המסובים סיפור
ששמע או מעשה שהיה. שומעים הקרואים,
שומע גם המשרת המגיש את המאכלות, ובשובו
למטבח חוזר הוא על הסיפור בפני הטבחיות
והחדרניות של השר והשרית ובפני הרַפב וה-
סייס. בבואם לכפריהם חוזרים אלה על הסיפור,
כשכמה דברים כבר שינו צורתם. כך מתגלגל-
והולך הסיפור במחוז או במדינה, מגיע גם
ליהודים ואלה מטילים בו שינויים כטעמים.
לימים בא סופר פה וסופר שם ועושה ממנו
'דבר אמנות'. ומה תמיהה כי שניים אשר לא
הכירו כלל זה את זה כותבים סיפור דומה? "

"מעניין, חוויה או זכרון חייבים לחכות לפעמים
עשרות שנים עד שמוצאים את תיקונם האמ-
נותי. פעם מסרתי סיפורים ל'דבר' וזמן רב לא

שולם לי שכר־סופרים. הייתי דחוק מאוד בכסף. באתי לעורך, לזלמן רובשוב [זלמן שז"ר], יצאנו לרחוב, ופגשנו בדויד רמז, הגזבר. אמר לו רובשוב: עגנון מבקש שכר־סופרים. הכניס רמז ידו לכיסו, כאילו עומד להוציא כסף, פשט אותה לפניו, ואמר: כסף? גם אני רוצה כסף! תנועה זו ניצלתי אח"כ בסיפורי "הזיווג", כיצד עומדת האלמנה לפני הממונה על החלוקה, הלה מכניס את ידו לכיסו, והיא מהרהרת הרהורי־חרטה: איך זה העיזה להטריד אדם נכבד; והממונה פותח את ידו, היא ריקה, ואומר: כסף? גם אני רוצה כסף!"*

"שריפה שתיארתי באחד מסיפורי היא השריפה

---

* והשווה לנוסח שבסיפור:

"...וכשסיפרה לו לממונה לשם מה באה הושיט ידו לכיסו. רעד לבה מחמת שמחה. הנה כסף ניתן לי, והנה אני הולכת לקנות דבר של מזון... עם שהיא מפליגה בדמיונותיה, הוציא הממונה את ידו מכיסו ואמר, כסף את רוצה? פתח את ידו והנה היא ריקה. וכן אמר לה: אף אני רוצה כסף, אבל מה אעשה. היא סבורה שהוציא ידו מכיסו להוציא לה מעות וכשהוציא ידו מן הכיס נמצאה ידו ריקה..."

(הזיווג, "הארץ", 18 ו-25 באוקטובר 1967).

שראיתי בימי ילדותי והיא אינה משה מלבי.
חווייה גדולה. דבר זה קשור בעניין אחר. שמע :

"היהודים הקפידו מאוד בחיתון, מחשש ממ־
זרות, שמא מוצאם של המחותנים הוא משבת־
אים או פראנקיסטים. מיד עם המרתם קיבלו
הפראנקיסטים תואר אצילות והתערבו באצולה
הפולנית — שהיא עצמה הקפידה על ייחוס
טהור. אצל סבא שלי, זכר צדיק לברכה, היו
שמורים כתבים ובהם שלשלת־היוחסין של
אנשי ביטשוטש בדורות אחרונים, סוד פסולי
המשפחות. הוא לא הראה אותם לאיש, ורק
כשעמדו בני המשפחה בשידוכים רמז להם
בסודי־סודות אם המחותנים כשרים או פסולים.
יום ששי אחד, סמוך להדלקת הנרות, הגיעה
לביתנו בדהרה מרכבה רתומה לזוג סוסים, ירד
ממנה הפריץ אַנטוֹנוֹביץ שאחוזתו סמוכה לעיר,
אמתחת גדולה בידו, והסתגר עם סבא בחדרו.
השיחה נתארכה, ולבסוף יצא הפריץ ברוגז
רב מהחדר, עלה על המרכבה ושב לאחוזתו.
שלא כדרכו תמיד לא יצא סבא זכר צדיק לברכה
ללוותו אל האכסדרה. במשך שבועות רבים

התפקעה ממש העיירה מסקרנות לדעת מה קרה. סבא זכר צדיק לברכה שתק. רק בסוף ימיו גילה את הסוד לבנו: הפריץ ביקש לדעת על משפחת-אצילים אחת אם מוצאה מהפראנ-קיסטים, ומוכן היה לשלם ממון רב בעד ה-ידיעה.

לאחר זמן פרצה בביטשוטש שריפה גדולה, בדיוק באותם הבתים שניצלו מ'השריפה הרא-שונה', לפני כך-וכך שנים. האש השתוללה, סיכנה גם את ביתנו. זוכר אני כיצד הוצאו כל המטלטלין מביתנו ולנו בחוץ. ילד קטן הייתי ומאוד השתוממתי כי אמא זכרונה לברכה דואגת אותה שעה להאכילני. זאת השריפה העומדת לנגד עיני. ביתנו ניצל. למחרת היום נטל סבא זכר צדיק לברכה את הכתבים ושרפם, באמרו: "רבנו של עולם, אין לי כוח עוד לשמור על סודותיך. דייני."

במחצית אלול יורד הייתי לגנינו, מכריזי-מודיע
כי "תפוחי-עגנון" צריך אני, נוטל רשות מרכז-
המטע וקוטף את המשובחים שבדלישס זהוב,
סטארקינג, אורליאנס. טקס-זוטא שהיו מעו-
רבים בו קרעי-כתובים (... יורד אדם בתוך
שדהו ... רָאָה ... שביפר ... ואומר הרי אלו...
מגיעים לירושלים...), זכר בית-אבא כשהיה
אבא בוחר פרי לברכת "שהחיינו", טעם היומ-
טובות שבעלייה לירושלים, הידיעה כי על
פירותינו יברך רש"י עגנון בליל התקדש חג.
מבין גדול היה בפירות. לא רק בדרש ורמז. גם
בפשט.

על גבי תדפיס של "לכבוד עצמי" ("דברים
שהגדתי בספרית שוקן אור ליום ד' פרשת
ואתחנן תשי"ח") רשם:

לידידי דוד כנעני הי"ו
לבי לא ישקוט לבי לא ינוח
עד אשר אודה לך על כל תפוח ותפוח
אשר שפרו את שולחננו ואשר טעמו לגרונו
בראש השנה בכסה ליום חגנו

אריק עליך ברכה על כל תפוח ותפוח
וברכה מיוחדת כי תנוח עליך הרוח
ותזכה ותכתב בקרת. הרי החיבור
לכבוד עצמי ולכבוד הציבור
וברכה כוללת למרחביה וליושביה
לבניה ולבנותיה לכרמיה ולגנותיה
כברכת אוהבכם

ש"י עגנון

בסוף תש"ל נעקר מטע-התפוחים במרחביה.
ידי היו ריקות. גם רש"י עגנון לא נצרך להם
עוד.

רש"י עגנון לא מת מיתת-נשיקה, שהיה ראוי
לה, אף לא מיתה דחופה. "ואם אנו מהרהרים,
מה אנו מרוויחים, טפשות-פה ולא כלום...
על שום מה עלתה לו מה שעלתה?"

ביקרתי אצלו בבית-החולים,,הדסה" וכבר
סיפרתי על כך. ביקרתי ב"בית הרצפלד" בגדרה,

יומיים-שלושה לפני פטירתו. לא ראיתי מימי מוסד ציבורי מפואר כבית הזה. ארמון. ומימי לא ראיתי ניגוד אכזרי יותר בין בית לבין שוכניו. ולא אאריך בזאת.

הוטב לו הרבה. ישוב בכיסא-גלגלים, פניו טובים. הוא קשוב לאיש-שיחו, שואל לעניין, משיב כהלכה — שתיים-שלוש מלים. הרביעית היא תמיד "אבל", ומיד אחריה תנועת-יד של אין-אונים, שמץ התנצלות. האמנם טוב לו יותר?

כשתי שעות שהיתי אצלו, ושוב, למבוכתי, אני הדובר. הוא מבקש שאסיע אותו לטיול. אנו נעים בשתיקה במסדרונות (הארוכים, המפוארים), ומזמן לזמן הוא רומז לי לעצור ליד קירות-הזכוכית הרחבים, הצלולים, הפתוחים אל העולם. מבטו משתהה על צמחיית-המטפסים הנפלאה, על נוף-הפרדסים השקט, על הרי יהודה.

עייף. אנו נפרדים. הוא רומז לאחות, וזו מסיעה אותו עד סמוך לדלת-היציאה. שלום.

"שוממים הרי ירושלים, היכלות וביריניות אין עליהם. מיום שגלינו מארצנו באת אומות העולם בזו אחר זו ומחריבים והולכים. אבל ההרים מתנוססים ברוב הדרם ומחושקים ברקמי גוונים מפוארים בעדי עדיים, וביניהם ה ר ה ז י ת י ס , י ע ר צו מ ח ע צ י ס א י נ ב ו , א ב ל מעוטר הוא בקברי צדיקים שבחיהם ובמותם כל מעיינם בארץ."

חשון תשל"א.

